

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА
КАФЕДРА УКРАЇНОЗНАВСТВА

Є. О. Редько

**Український правопис
(коментар до нової редакції)**

Харків

2019

УДК 81'35

Р33

*Рекомендовано до друку Вченою радою філософського факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (протокол
№ 7 від 24 червня 2019 року)*

Рецензенти:

Нелюба А. М. – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

Стасюк Б. В. – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Редько Є. О.

Р33 Український правопис (коментар до нової редакції): навчальний посібник. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2019. 55 с.

Пропонований навчальний посібник містить коментарі до окремих положень нової редакції Українського правопису. Видання розраховане на студентів, аспірантів, викладачів, а також широке коло користувачів української мови.

© Є. Редько, 2019

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Упродовж останніх кількох десятиліть в академічних колах, а відтак і в ширшому суспільному загалі активно обговорюють потребу реформувати український правопис. Вислідом таких бурхливих обговорень стали третя та четверта редакції «Українського правопису» (далі – УП-1990 та УП-1993 відповідно), які внесли деякі незначні корективи в написання чужомовних власних назв, повернули до абетки букву г та відновили активне вживання кличного відмінка. Однак ці редакції не змогли внормувати проблемні питання української орфографії, залишивши досить багато правописних лакун. Зокрема, Юрій Шевельов, характеризуючи УП-1993, об'єктивно підсумував, що зазначена редакція – це «латанина із слідами праці багатьох упорядників, часом взаємозаперечними, не цілість, а конгломерат, позбавлений єдності й систематичності» (Шевельов 2009, 508).

Рис. 1. Юрій Шевельов

Розуміючи нагальність і необхідність дальших правописних змін, академічні мовознавчі інституції продовжили працювати над унормуванням

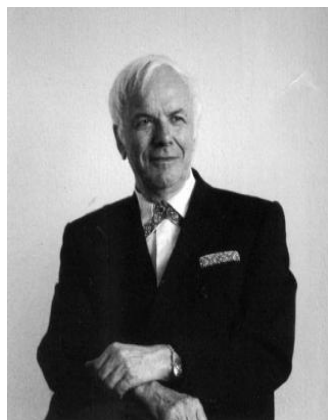

Рис. 2. Василь Німчук

української орфографічної системи, оприявнивши свої доробки у двох проектах – проекті за редакцією Василя Німчука (УП-1999) та проекті за редакцією Віталія Русанівського (УП-2003). Зазначені проекти, зокрема й передусім «німчуківка», спричинилися до присутніх змін у мовному просторі незалежної України й частково легітимізували почасти відхилення від чинних норм, зумовлені взоруванням на «допогромні» правописні системи (найактивніше такі процеси засвідчує редакторська практика каналу СТБ, часописів «Критика» й «Україна модерна» та ін.). Про це зауважує й чільна представниця національної правописної комісії Світлана Єрмоленко, стверджуючи: «Відсутність адміністративного контролю, який відійшов у минуле разом з тоталітарним періодом нашої історії, та демократизація

Рис. 3. Обкладинки книжок видавництва «Критика» з орфографічними вілхиленнями від УП-1993

суспільного життя вплинули на усну й писемну (друковану) практику: ціла низка видавництв, редакцій теле- й радіоканалів, друкованих та електронних ЗМІ почали користуватися правописними стандартами власного виробництва, не тотожними правопису 1990 р.» (Єрмоленко 2018, 40). На думку лінгвістки, такі вияви правописної «свободи» спричиняють «розхитування мовної норми, дезорієнтацію суспільства в системі правописних координат і врешті – непевність у володінні українською мовою» (там само). Намагаючись унеможливити зазначені процеси та явища, а отже, унормувати український правопис, 2015 року Українська національна комісія з питань правопису, до якої увійшли представники Інституту мовознавства імені О. О. Потебні НАН України, Інституту української мови НАН України та чільних закладів вищої освіти з різних регіонів нашої держави, почала працювати над реформуванням української орфографічної системи (роботу нового складу комісії регламентувала постанова Кабінету міністрів України № 416 від 17 червня 2015 року).

Наслідком трирічної роботи національної правописної комісії став проєкт нової редакції «Українського правопису», оприлюднений 15 серпня 2018 року на офіційному сайті Міністерства освіти і науки України для широкого громадського обговорення. Протягом цього обговорення, з 15 серпня до 30 вересня 2018 року, до правописної комісії надійшло понад 500 листів і звернень; як зазначає Світлана Єрмоленко, «комісія проаналізувала всі зауваження, побажання й доповнення, висловлені під час цього обговорення, і доопрацювала з їх урахуванням текст нової

редакції Українського правопису (там само). Однак на загал скидається, що під час доопрацювання на зауваги громадськості зважали несистемно, про що свідчать численні недогляди, суперечності у формулюванні та потрактуванні мовних процесів та явищ, неузгодженості між пунктами, наявні в тексті Правопису. Попри це, 24 жовтня 2018 року на спільному засіданні Президії Національної академії наук України та Колегії Міністерства освіти і науки України нову редакцію було схвалено, а 22 травня 2019 року постановою № 437 її схвалив і Кабінет Міністрів України (нову редакцію рекомендовано застосовувати в широкому суспільному вжитку із 3 червня 2019 року).

З огляду на вищевикладене, пропонований посібник має на меті прокоментувати основні зміни, запроваджені новою редакцією «Українського правопису», спробувати пояснити їхню генезу й мотивованість з погляду сучасного етапу розвитку української мови, надати рекомендації щодо дискусійних питань національної орфографії, уповні не розкритих у тексті нової редакції. Зазначена мета зумовлює структуру посібника: кожен зміну розглядаємо окремо, подаючи формулювання правила й надаючи до нього коментар чи/та рекомендацію; коментар можуть супроводжувати ілюстративні цитати, дібрані із різночасових художніх та публіцистичних текстів, і фотоматеріали. За потреби коментовані зміни порівняні з відповідними нормами попередніх правописних систем, простежена їхня еволюція.

Підготувавши пропонований посібник, автор висловлює щирі подяки шановним рецензентам – *Анатолієві Нелюбі* (Харків) та *Богданові Стасюку* (Кропивницький) – за цінні підказки та рекомендації до тексту.

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС

СХВАЛЕНО

Кабінетом Міністрів України

(Постанова № 437 від 22 травня 2019 р.)

спільним рішенням

Президії Національної академії наук України

(протокол № 22/10 від 24 жовтня 2018 р.)

і Колегії Міністерства освіти і науки України

(протокол № 10/4-13 від 24 жовтня 2018 р.)

ЗАТВЕРДЖЕНО

Українською національною комісією з питань правопису

(протокол № 5 від 22 жовтня 2018 р.)

Рис. 4. Титульний аркуш УП-2019

КОМЕНТАР ДО НОВОЇ РЕДАКЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ

I. Загальні зауваги

Лінгвістичний коментар до нової редакції «Українського правопису», вочевидь, варто почати зі з'ясування тих критеріїв і настанов, які покладені в його основу. Як зауважують члени Української національної комісії з питань правопису, «сучасна редакція Українського правопису повертає до життя деякі особливості правопису 1928 р., які є частиною української орфографічної традиції і поновлення яких має сучасне наукове підґрунтя. Водночас правописна комісія керувалася розумінням того, що й мовна практика українців другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст. вже стала частиною української орфографічної традиції. Поділяючи думку про злочинний характер репресивних дій тоталітарного режиму щодо «харківського» правопису і його творців, кодифікатори мови не можуть знехтувати тим, що мову народу творить його історія: мова змінюється, і правопис має відображати насамперед її сучасний стан» (УП-2019, 4). Подана цитата виразно засвідчує, що в новій редакції Правопису поєднано системний та історичний критерії кодифікування української мови й саме в пошуку балансу між цими двома первнями полягало найскладніше завдання укладачів коментованої редакції. Важливо також зазначити, що члени правописної комісії приділили активну увагу орфографічним варіантам і розширили межі їхнього використання з огляду на те, що варіативність – це «органічна частина правописного кодексу», що «тією чи іншою мірою притаманна кожній мові на різних етапах її історичного розвитку» (там само, 5).

Рис. 5. Олекса Синявський – фактичний творець «харківського» правопису 1929 року

Такий підхід загалом видається досить логічним, бо, як стверджував Юрій Шевельов, «увага до розумного збереження мовних підсистем, як фонематичної, так і морфологічної, і увага до історичної традиції, дві засади, занедбані або відкидані донедавна, обидві з постійною увагою до тенденцій

сучасного розвитку, повинні стати неодмінними в регулюванні правопису, але не до меж перекручення або ігнорування уже вкорінених фактів сучасної живої мови» (Шевельов 2009, 509–510). Однак у новій редакції цей підхід, на нашу думку, реалізовано не завжди послідовно, адже помітні намагання надмірно «архаїзувати» окремі правописні норми, подекуди недостатньо охоплені сучасні мовні явища, не залучені матеріали корпусних досліджень української мови й найголовніше – чітко не визначені принципи, на які спиралася в роботі правописна комісія (з одного боку, маємо очевидне спрощення деяких норм, а з другого, у тексті наявні непотрібні ускладнення проти попередньої редакції, які розхитують досить стабільні норми). Крім того, на жаль, укладачі УП-2019 не змогли подолати хиб попередньої редакції: у тексті досі можна натрапити на деякі алогізми, внутрішні суперечності, поодинокі недостатньо вправні формулювання, перманентні викривлення ілюстративних цитат із класичної літератури на догоду «правилам», банальні редакторсько-коректорські недогляди. В УП-2019 часто, вочевидь, «за традицією» попередніх редакцій, уживано лексеми «переважно», «звичайно», «деякі», які за браком академічного орфографічного словника, укладеного відповідно до пропонованої редакції, лише заплутують мовця, не даючи змоги чітко визначити, як писати те чи те слово (навіть у випадку із пропонованими варіантами не завжди зрозуміло, які саме одиниці, крім кількох поданих, можна зарахувати до таких варіантів).

Попри зазначені очевидні недоліки, не можемо не зауважити, що водночас укладачі нової редакції пропонують низку прогресивних норм, намагаються усунути деякі «нелогічні» винятки, закріпити варіантне написання слів у дискусійних орфографічних позиціях (ідеться насамперед про правопис чужомовних слів) тощо. На нашу думку, такі новації вказують на те, що пропонована редакція становить проміжний етап на шляху до науково виваженого академічного правопису, а отже, вона, не відкидаючи здобутків вітчизняної лінгвістики у ХХ столітті, дає змогу надалі реформувати орфографічну систему з погляду розвитку сучасної української мови як

поліфункційної динамічної системи. Про це зазначають самі представники правописної комісії, стверджуючи, що «нова редакція правопису є кроком до розв'язання цього завдання (пошуку балансу між системністю та традиційністю норм – Є. Р.) з позицій історичної й етнографічної соборності української мови й української нації» (УП-2019, 5). Та й найголовніше, певне, те, що, попри об'єктивну критику, пропонована редакція вже набула рекомендаційного, а подекуди й обов'язкового характеру в освітній, науковій, медійній, правовій та інших сферах, тож нам усім як носіям української мови потрібно зважати на її норми. Натомість представники Української комісії з питань правопису мають надалі працювати над реформуванням національної орфографічної системи, дотримуючись критеріїв 1) відповідності норм тенденціям розвитку мови, зафіксованих та заналізованих у лінгвістичних розвідках; 2) системності, зреалізованих у збереженні фонематичних та морфологічних рис української мови; 3) історичної тяглості правописних процесів. Однак вихідним постулатом у цій роботі, певне, мають стати слова Юрія Шевельова: «Особливо треба пам'ятати, що правопис не повинен воювати з мовою й накидати їй те, що їй чуже. Посутнє завдання правопису – формулювати, як писати те, що є в мові, а не реформувати мову засобами правопису» (Шевельов 2009, 509).

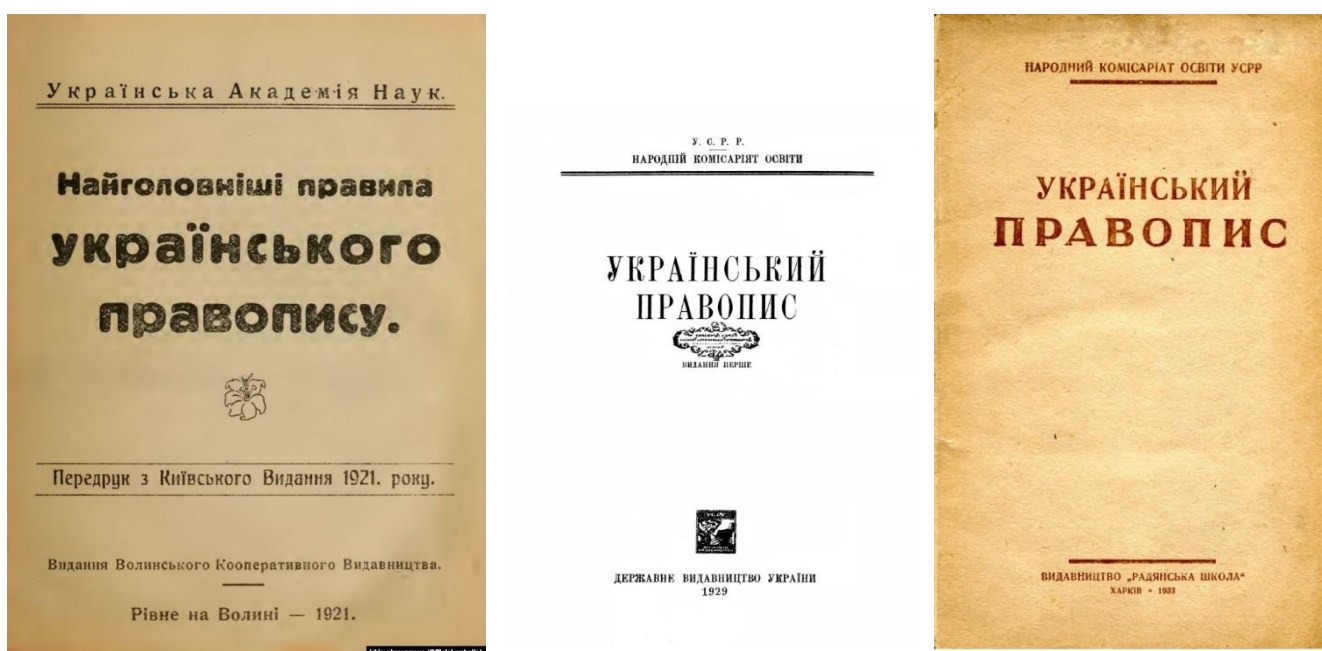

Рис. 6. Обкладинки українських правописів 1920–1930-х років

II. Початкова и

§ 2. Уживання І, И на початку слова.

На початку слова звичайно пишемо **і** відповідно до вимови: *Іва́н, іграшка, і́дол, і́кати* ('вимовляти *і* замість *и*'), *іко́на, іменува́ти, ім'я́, інді́к, іноді́, іржа́, існува́ти, істи́на, іти́*. Деякі слова мають варіанти з голосним **и**: *і́рій* і *і́рій*, *і́род* і *і́род* ('дуже жорстока людина'). **И** пишемо на початку окремих вигуків (*ич!*), часток (*ич який хитрий*), дієслова *ікати* ('вимовляти *и* замість *і*') та похідного від нього іменника *ікання*. **И** на початку слова живаємо в деяких загальних і власних назвах, що походять із тюркських та інших мов, відповідно до їх вимови в цих мовах: *ийбе́н, ир, Ич-оба́, Кім Чен Ин*.

Коментар: Зазначена норма стала чи не найобговорюванішою в українському культурному просторі через сумнозвісного *индика*, який так і не потрапив з проєкту до остаточного тексту редакції. Власне йдеться про поновлення початкової **и** як реалізацію на письмі орфоепічної норми сучасної української літературної мови – вимову [i^н] або [и^і] на початку деяких слів (хоч загалом не зовсім раціонально змішувати орфоепічні та орфографічні норми з огляду на фонематично-морфологічний характер українського правопису). Така пропозиція, крім відбиття вимовних особливостей літературної мови, сприяє ліпшому регламентуванню статусу [и] як елемента шестифонемної системи українського вокалізму (див. про це Німчук 2002, 34–37; Фаріон 2009, 52–60; Шевельов 2009, 321–323). Водночас маємо наголосити, що до кінця не зрозуміло, які слова можуть мати варіанти з початковим **и** – формулювання «деякі слова» й подані дві лексеми *ирій* та *ирод* проблеми не розв'язують. Спробуймо дати відповідь на це запитання, проаналізувавши деякі кодифікаційно-лексикографічні дані.

Норма про початкову **и** востаннє була наявна в УП-21, де зазначали, що «з початку слова, коли не вимовляється йі, треба писати і (але не и)... але перед н мож: *инший, инколи, иней, иноді* (УП-21, 5). Те, що в УП-21 подано лише 4 нормативні слова-варіанти з початковою **и**, досить прикметне й водночас контрверсійне з огляду на тогочасну словникарську практику. Зокрема, в найавторитетнішому лексикографічному джерелі початку ХХ століття –

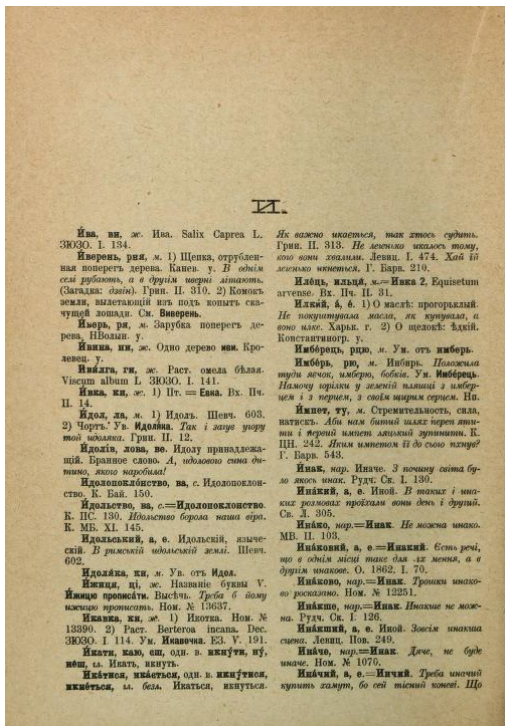

Рис. 7. Сторінка «Словаря української мови» зі словами, які починаються на літеру **и** (1907)

«Словарі української мови» за редакцією Бориса Грінченка – наявні понад 90 слів з початковою **и**, з-поміж яких, зокрема, *ива, идол, ижниця, имберь, инакший, индик, иней, инжир, инколи, иноді, иний, иржа, ирій, ирод, искра* та ін. (див. рис. 7); причому такі слова не мають варіантів із початковим **і**. В іншому важливому джерелі – «Малорусько-німецькому словарі» Євгена Желехівського та Софрона Недільського – слів із початковою **и** набагато більше, і помітні як збіги зі словником Грінченка (наприклад, *ива, инакший, иний, иржа, ирод* та ін.), так і розбіжності з ним (*игла, играшка, икра,*

имення, истина та ін.)¹. У наступних правописах до норми про початковий **и** не поверталися (наприклад, «В початку слова **и** ніколи не пишеться...» (УП-29, 4); «На початку слова завжди пишеться **і**...» (УП-33, 8); «На початку слова пишеться **і**, а не **и**...» (УП-46, 8)). Як зауважував щодо цього Юрій Шевельов: «Причину виключення **и** на початку слова треба шукати в дуже типовому, але й дуже невідповідному, вже згадуваному нахилі до спрощення, який не бере до уваги ні справжнього сучасного стану мови, ні її історичного розвитку» (Шевельов 2009, 323).

Водночас в орфоепічних словниках української мови засвідчено нечіткість вимови початкового **і** в деяких словах: якщо у словнику Миколи Погрібного до таких випадків належать лише слова *інде, інколи, іноді, іний* з наголошеним **і**, то в академічному словнику за редакцією Марії Пещак та Віталія Русанівського звук [i^и] подано послідовно на початку слова в наголошеній позиції як у питомих (*играшка, ікло, іній, іноді, іний, іскра,*

¹ Принагідно варто зауважити, що написання лексем у цих словниках традиційно визнають за тогочасні правописні системи – т. зв. «грінченківку» та «желехівку», які відбивали відповідно східноукраїнський і західноукраїнський варіанти української літературної мови.

*іспит, істина та ін.), так і в запозичених словах (ігрек, іксія, ілеус, імпорт, імпульс, іпсилон, ітрій та ін.). Таку вимову частково підтверджує й мовна практика: крім славнозвісного випадку з назвою повісті Володимира Дрозда «Ірій» (див. рис. 2), можна навести приклади як із художньої літератури, так і сучасного письмового мовлення: «Яремо! герш-ту, хамів сину? Піди кобилу приведи, Подай патинки господині Та принеси мені води, Вимети хату, внеси дрова, Посип **индикам**, гусям дай, Піди до льоху, до корови, Та швидше, хаме!.. (Тарас Шевченко); Хто роджає краплі роси? Із чиего лоня виходить лід і*

Рис. 8. Обкладинка книжки Володимира Дрозда «Ірій» (1974)

***иней** в воздуху – хто його родить? (Біблія в перекладі Пантелеймона Куліша, Івана Нечуя-Левицького та Івана Пулюя); Полетів надламаний журавлиний клин до чужого **ирію** – чи не загубився де в дунайських плавнях; а може, упав на землю, щоб останню раду відбутися... (Роман Іваничук); Деякі з них, створивши тіло з загуслого повітря, **иноді** є видимі для людей (Юрій Винничук); «Стоп Цензурі» бореться з усім, що зараз уособлює міністерство культури і його імітацію очільника, тому дякую за численні запрошення брати участь у мінкультівському конкурсі, але маратися в цьому не стану . І закликаю не псувати карму **инших** (Facebook: Eliash Strongowski, 2015).*

З огляду на це не дивно, що у проєкті Німчука (1999) було запропоновано писати **и** «в деяких словах, особливо перед приголосними **н** та **р**, на початку слова: *ина́кше, іноді, інколи, інший, инакодумець, иншомовний, переина́кшити, инорóдець, инопланетя́нин, индік, іній, иржа́, иржа́вити, иржа́ти, ірій (пор. вірій), ірод (дуже жорстока людина, недолюдок), ікати (пор. гікати), ікавка (пор. гікавка)» (УП-1999). Схожу ініціативу мали й*

укладачі УП-2019, подаючи у проекті норму про варіантне написання слів з початковими **і** чи **и** перед **н** та **р** (УП-2018, б)², хоча, як свідчать вищезазначені приклади зі словників ХІХ – початку ХХ ст., наявність таких сонорних приголосних необов'язкова. Скидається на те, що чи не основною характеристикою початковості **и** стає саме наголошеність, тож, вочевидь, раціонально поширити варіантність лише на питомі слова з наголошеним першим звуком на зразок *иній, инколи, иноді, инший, ирій, ирод* та їхні похідні незалежно від наголосу (це, на жаль, непослідовно реалізовано в новій редакції). Варіанти на зразок *идол, икло, индик, иржа, искра, испит, истина* тощо, точніше їхню правомірність, варто дослідити у спеціалізованих розвідках, хоча загалом видається сумнівною ініціатива запровадження більшості з них (крім хіба що *индика* та *иржі*)³.

III. Фемінітиви

§ 32, п. 4.

4. За допомогою суфіксів **-к-**, **-иц-(я)**, **-ин-(я)**, **-ес-** та ін. від іменників чоловічого роду утворюємо іменники на означення осіб жіночої статі. Найуживанішим є суфікс **-к-**, бо він поєднуваний з різними типами основ: *авторка, дизайнерка, директорка, редакторка, співачка, студентка, фігурістка* та ін. Суфікс **-иц-(я)** приєднуємо насамперед до основ на **-ник**: *верстальниця, набірниця, порадниця* та **-ень**: *учениця*. Суфікс **-ин-(я)** сполучаємо з основами на **-ець**⁴: *кравчїня, плавчїня, продавчїня*, на приголосний: *майстрїня, філологїня; бойкїня, лемкїня*. Суфікс **-ес-** рідковживаний: *дияконеса, патронеса, поетеса*.

Коментар: Іншою не менш обговорюваною темою стала «легалізація» фемінітивів, збуривши захоплення та відразу в таборах прихильників і противників жіночих назв осіб. Тема ця не стосується безпосередньо правопису, радше вона належить до царини словотвору та стилістики⁵, однак

² Таке формулювання відхилили після громадського обговорення.

³ У випадку з *индиком* злий жарт може зіграти суспільний резонанс та обговорюваність цього варіанта в соціальних мережах та медіаресурсах, каталізуючи його активний ужиток.

⁴ У тексті помилково зазначено суфікс **-ень**.

⁵ Докладніше про творення назв жінок і закономірності цих процесів можна прочитати в численних розвідках Алли Архангельської, Тетяни Архангельської, Марії Брус, Анатолія Нелюби, Ярини Пузиренка та ін.

залишимо кілька загальних спостережень щодо фемінітивних процесів у сучасній українській мові.

Передусім варто наголосити, що творення фемінітивів становить активне лінгвальне явище, яке почасти недоречно пов'язують/змішують із гендерними проблемами суспільства (нам видається, що найприйнятніше розглядати його в контексті системного розвитку мови, зокрема еволюції її словотвірного рівня). У такому разі потрібно констатувати, що назви жінок творять переважно від назв чоловіків, додаючи до твірних основ фемінітивні суфікси (водночас назви чоловіків можуть виконувати генералізувальну функцію, тобто позначати і чоловіків, і жінок: напр. *До участі у конференції були залучені **викладачі** вищих навчальних закладів з різних куточків України, **учителі** загальноосвітніх шкіл, **працівники** галузі культури* (<http://mincult.kmi.gov.ua>); *У засіданні Керівної ради взяли участь народні **депутати** України Олена Сотник та Леонід Ємець* (www.rada.gov.ua)). Характеризуючи механізм творення жіночих назв, традиційно стверджують, що фемінітивні процеси стримувані кількома чинниками; до них найчастіше зараховують небажану омонімію (*вівчар – вівчарка, пілот – пілотка, штурмантур – штурмантурка* тощо), структурну чи стилістичну непеєднуваність словотворчих елементів унаслідок (*філолог – філологиня, а не філоложка*), однак, на нашу думку, єдиним об'єктивним стримувачем творення жіночих

Рис. 9. Зразки фемінітивів, уживаних у сучасній українській мові

назв стає брак референта (позначуваної особи), тобто непотрібність відповідної жіночої назви в суспільній комунікації.

Як зазначає Анатолій Нелюба, «у радянські часи витворилися неписані, але стійкі правила словотвірного (і не тільки) номінування жінок і використання відповідних номенів» (Нелюба 2011, 190). До таких правил, частину з яких «продиктовано не традиціями української мови, а іншими чинниками», науковець слушно зараховує:

1) штучне нав'язування прикладкової моделі творення назв жінок (*жінка-майстер, жінка-кравець, жінка-лікар*) і водночас обмеження використання готових словотвірних відповідників (*майстриня, кравчиня, лікарка*);

2) стилістичне маркування активних в українській мові формантів творення назв жінок як розмовних і, як наслідок, обмеження-звуження використання самих дериватів;

3) із-поміж наявних у словотворенні формантів продуктивністю відзначалися два: **-ш(а)** і **-к(а)**; використання дериватів із цими формантами виходило й за межі говірного мовлення;

4) дотримання штучно визначених і встановлених правил приєднання (прив'язаності) словотвірних формантів до твірних основ без будь-яких можливостей новотворчості (з певними застерегами така творчість була можлива лише в художній мові);

5) масове спустошення іменникових парадигм: від значної кількості тогочасних назв чоловіків не утворювано жіночих номенів;

6) у загальномовній практиці називання жінок нехтувано надбання діалектів, жаргонів, просторіччя (там само).

ЗМІСТ

8	Дещо про цю книжку
12	АДА РОГОВЦЕВА акторка
14	АЛЛА ГОРСЬКА правозахисниця, художниця
16	АННА МУЗИЧУК шахістка
18	АННА ЯРОСЛАВНА королева
20	ВАЛЕРІЯ ПАРАДА миротвориця
22	ВАРВАРА КАРИНСЬКА дизайнерка
24	ВЕДЖІЕ КАШКА громадська діячка
26	ВІРЛЯНА ТКАЧ режисерка
28	ГАННА ДУДІЧ вчителька
30	ЕММА АНДІЄВСЬКА письменниця, художниця
32	ЄВГЕНІЯ ЗАКРЕВСЬКА адвокатка
34	ІРИНА ГАВРИШЕВА волонтерка
36	ІРИНА ГАЛАЙ альпіністка
38	КАТЕРИНА БІЛОКУР художниця
40	КАТЕРИНА КОСТЕРЕВА засновниця IT-компанії
42	КВІТКА ЦСИК співачка
44	КІРА МУРАТОВА режисерка
46	ЛЕСЯ УКРАЇНКА письменниця
48	ЛІЛІЯ ПУСТОВІТ дизайнерка

Рис. 10. Зміст книжки «Сила дівчат», присвяченої відомим українським жінкам

Рис. 11. Зразок соціальної реклами, яка агітує за активне використання фемінітивів у медійному просторі

Після утвердження незалежності України й відповідних процесів демократизації та глобалізації суспільства зазначені правила почали поступатися природним словотвірним процесам – суфіксальному творенню жіночих назв від найрізноманітніших назв чоловіків. У цих процесах загалом беруть участь понад 10 словотворчих формантів, які мають свої закономірності у сполучуваності з твірними основами (такі закономірності стисло схарактеризовані в тексті нової редакції правопису на прикладі кількох суфіксів). Спробуймо дещо деталізувати їх, щоб

допомогти читачам ліпше зрозуміти особливості постання фемінітивів⁶.

А) Найпродуктивнішим у фемінотвірній системі є формант **-к(а)**, приєднуваний до різних типів основ як за семантикою, так і за структурою (важливо зауважити, що з погляду стилістики цей афікс варто визначати як нейтральний, на відміну від російської мови, де він має експресивне забарвлення): *Окрім лінгвістичного вибору між «пані **амбасадорка**» (більше до вподоби деяким молодим **дипломаткам**) і «пані **посол**» (преференція Берманн – аби не подумали, ніби вона дружина якогось посла), навряд чи (УТ, 38/2015); За попередніми підрахунками голосів, 834 080 (52,11 %) виборців проголосували за соціаліста Ігоря Додона, а 766 594 (47,89 %) – за **антикорупціонерку** Майю Санду (ДТ-і, 43–44/2016); Кароліна Гершель (1750 – 1848) – **астрономка**, перша жінка, яка відкрила комету (rova.ua.org.ua).*

Б) До основ, які традиційно визначали як непродуктивні у творенні жіночих назв, приєднують найчастіше формант **-ин(я)** (ідеться, зокрема, про основи на **-лог**): *Нещодавно **аналітикиня** Фонду «Демократичні ініціативи»*

⁶ У цих поясненнях використовуємо матеріали, що їх подає Анатолій Нелюба (Нелюба 2011, 192–198).

Марія Золкіна опублікувала в мене на Фейсбуці фото, яке зробила у Броварах на парковці біля «Сільпо» (rova.ua.org.ua); Цілих п'ять революційних методик у сфері лікування то операцій при хворобах легенів створила та впровадила Заслужена лікарка України, відома київська **хірургиня та пульмунологиня** – Ольга Авілова (rova.ua.org.ua). Активно приєднують цей словотворчий засіб також до основ на **-ець**: Саме тому аналоги ініціатив щодо створення бази даних жінок-**фахівчинь**, яку ми з вересня провадимо на «Повазі», існують і в Польщі, і в Чехії, також про це говорили учасниці з інших країн (rova.ua.org.ua).

В) Досить продуктивним у творенні жіночих назв можна визнати суфікс **-иця**, сполучуваний з основами на **-ик/-ник**, **-ець** або кореневими основами: Сьогодні вона **аеророзвідниця** (rova.ua.org.ua); Це **військовослужбовиця**, яка опікується усім спектром «жіночих» проблем у війську (rova.ua.org.ua); Фрау Ангелу [Меркель] називають найімовірнішою претенденткою на Нобелівську премію миру... І тут же відчуває. Як його копає по нозі **канцлериця** і з притиском коментує... (Facebook: О. Меркулова, 2015).

Г) До безсуфіксних чужомовних твірних основ часто приєднують формант **-ес(а)**: Проте за Тетяну вступається ще одна **депутатеса** «Народного фронту» (і теж колишній журналіст) Вікторія Сюмар (УМ, 70/2015); Ультранова колумністка, **медіакритикеса** та мистецтвознавчиня – на сторінках detector.media! (Facebook: О. Міхельсон, 2016).

Г) Традиційний у позначенні назв самиць і жінок як дружин (від прізвища чоловіка) формант **-их(а)** використовують переважно як стилістичний засіб зниження та іронії: А натомість виявила, що дівчинка – **викапаний янгол!** – **Янголиха**, – кепкували молодці, – **копитатий** у янгольське тіло лиху душу сховав (Тетяна Лемешко); Ви можете собі уявити, щоб за когось із цих дрібних капосників бабця **Меркелиха** замовила б слівце? (ПіК, 07.07.14).

Д) Помітно втратив свою продуктивність суфікс **-ш(а)**, використовуваний у розмовному мовленні та соціальних діалектах. Традиційно його замінюють

інші фемінітивні афікси внаслідок подолання нетипових моделей в українському словотворенні.

Усі вищезазначені форманти, крім власне номінативної функції, можуть ставати стилістичним засобом, надаючи номенам емоційно-експресивного забарвлення. У такому разі правильне творення й використання фемінітивів – важлива запорука вдалої комунікації та свідчення високої мовленнєвої культури людини.

IV. Правопис чужомовних префіксів

§ 31, п. 4–5.

4. В іменниках і прикметниках уживаємо префікс **архі-**: *архіважливий, архімільйонер, архіскладний*. **Примітка.** У назвах церковних звань, титулів та чинів уживаємо префікси **архи-** та **архі-**: *архимандрит і архимандрит, архиєрэй і архієрэй, архистратіг і архістратіг* та ін.

5. Уживання голосного **и** в префіксі **анти-** та голосного **і** в префіксі **квазі-** не підпадає під правила вживання голосних **и, і** в загальних назвах іншомовного походження, пор.: *антиалкогольний, антиароматичний, антиаргумент антиестетичний, антиєвропейський, антиінфляційний, антинауковий, антиурядовий, антиядерний; квазіглобальний, квазіобертання, квазіоптика, квазіплоский, квазіпружність, квазірінок, квазістійкість, квазічастинка*.

§ 35, пп. 4.2–4.4.

4. Разом пишемо:

...

2) слова з першими регулярно вживаними іншомовними компонентами на голосний та приголосний: **абро-**, **авіа-**, **авто-** (‘само’, ‘автоматичний’), **агро-**, **аеро-**, **аква-**, **алко-**, **арт-**, **астро-**, **аудіо-**, **біо-**, **боди-**, **боді-** (перед голосним), **веб-**, **геліо-**, **гео-**, **гідро-**, **дендро-**, **екзо-**, **еко-**, **економ-**, **етно-**, **євро-**, **зоо-**, **ізо-**, **кібер-**, **мета-**, **метео-**, **моно-**, **мото-**, **нарко-**, **нео-**, **онко-**, **палео-**, **пан-**, **пара-**, **поп-**, **прес-**, **псевдо-**, **соціо-**, **теле-**, **фіто-**, **фолк-** (фольк-), **фоно-** та ін.: *аброморфема, авіарейс, автовідповідач, агробізнес, аерометод, акватехніка, алкотест, артрінок, астрокорекція, аудіоальбом, біоцикл, бодибілдінг, бодіарт, вебсторінка, геліоцентр, геополітика, гідропарк, дендропарк, екопродукти, економклас, етногурт, євробона, євроремонт, зоосад, кібермашина, метамова, метеостанція,*

моновістава, мотокрós, наркобізнес, неомодерніст, онколікárня, панамериканський, параолімпієць, попму́зика, попгу́рт, пресконференція, псевдонау́ка, псевдогромадянський, соціосфе́ра, телехро́ніка, фітотерапі́я, фолкгу́рт, фолькму́зика, фоноза́пис; так само слова з питомими компонентами **іно-** (**іншо-**, **інако-**), **лже-**: *іновірець, іншовірець, інакодумець, іношодумець; лжеспроро́к, лжесвідо́к*. **Примітка.** Якщо такі іншомовні компоненти приєднані до власного імені, то їх пишемо з дефісом: *пан-Євро́па, псе́вдо-Фа́уст*.

3) слова з першим іншомовним компонентом, що визначає кількісний (вищий від звичайного, дуже високий або слабкий, швидкий і т.ін.) вияв чого-небудь: **архі-, архи-, бліц-, гіпер-, екстра-, макро-, максі-, міді-, мікро-, міні-, мульти-, нано-, полі-, преміум-, супер-, топ-, ультра-, флеш-**: *архіскладні́й, архішахра́й, архидія́кон, бліцнові́ни, бліцопі́тування, гіперзвук, гіперма́ркет, екстраклас, макромолеку́ла, макроеконо́міка, максіодя́г, мідіодя́г, мікрооргані́зми, мікрохві́лі, мікрочасті́нка, мінібло́к, мініді́ск, мінікомп'ю́тер, мультимільйоне́р, нанокомп'ю́тер, наночасті́нки, полісахарі́ди, полімотива́ція, преміумклас, суперма́ркет, супермоде́ль, супермо́дний, топме́неджер, топмоде́ль, ультразвук, ультрамо́дний, флешінтерв'ю*. **Примітка 1.** У компонентах **максі-, міді-** кінцевий **і** в позиції перед приголосним наступного слова не переходить в **и**: *максімо́да, максісу́кня, мідімо́да, мідіспідні́ця*. **Примітка 2.** Компонент **топ-** із числівниками не поєднуваний.

4) слова з першим іншомовним компонентом **анти-, віце-, екс-, контр-, лейб-, обер-, штабс-, унтер-**: *антиві́рус, віцепрем'є́р, віцеконсу́л, ексчемпіо́нка, ексміні́стр, експрезиде́нт, контрадміра́л, контруда́р, лейбгвардієць, лейбме́дик, оберма́йстер, оборофіце́р, оберлейтена́нт, оберпрокуро́р, штабскапіта́н, унтерофіце́р*. **Примітка 1.** Із власною назвою (прізвищем) такі компоненти пишемо з дефісом: *«Анти-Дюринг», екс-Югосла́вія*. **Примітка 2.** У компонента **анти-** кінцевий **и** в позиції перед голосним наступного слова не переходить в **і**: *антиелектро́н, антиімперіалісти́чний, антиінфекці́йний, антиінфляці́йний, антиісторі́чний, антиокі́слювач, антиурядо́вий* (див.: § 31).

§ 35, пп. 5.7

5. З дефісом пишемо:

...

7) ініціальну абрєвіатуру, написану великими або малими літерами, з будь-яким словом: *ВІЛ-інфе́кція, ДНК-ана́ліз, ДНК-експерті́за, ВІП-за́ла, е-декларува́ння, е-деклара́ція*.

Коментар: Правопис чужомовних префіксів зазнав у новій редакції кількох різнозначних змін.

По-перше, укладачі УП-2019 запропонували варіантне написання префікса **архі-** чи **архи-** у словах, що стосуються церковної сфери. Ця пропозиція ґрунтується на варіативності написання таких слів у мовленні, спричиненій, з одного боку, реалізацією т. зв. правила «дев'ятки» в загальних іншомовних назвах (пор. *архіпелаг, архітектоніка, архітектура*), а з другого, апелюванням до традиційності, чи «давностасвоєності», конфесійних лексем (пор. *єпископ, митрополит*); написання з **и** засвідчене й у фаховій праці Наталі Пуряєвої «Словник церковно-обрядової термінології»: *архидиякон, архиєратикон, архиєрей, архимандрит, архипастир, архисвятитель*. Як поглянути на ці варіанти, то в мовленні переважають, вочевидь, слова з **архі-**, хоча загалом складно визначити якусь часову чи стильову зумовленість того чи того написання (для прикладу візьмімо лексему *архієрей/архиєрей* із корпусу ГРАК): *Над ліжком повішено по[р]трет якогось старого архієрея (Олександр Кониський); пор. Таке той Кисіль позаводив; аби який з дебільших, зараз йому й дзвони, наче архиєреєві (Олександр Кониський); Говорили навіть, що він збирався йти в архієреї, та, розміркувавши, передумав, бо тоді б пенсію в його одібрали (Сергій Єфремов); пор. Принаймні у цієї простої баби, що мені плачучи розповіла про вчинки архиєреїв, помітно було рішучий настрій (Сергій Єфремов); Монахи й панотці під керівництвом владики виносили з церков та соборів коштовний крам і складали під стіну Мистецького Арсеналу, а якийсь архієрей давав прочуханки наляканому диякону... (Сергій Батурин); У Церкві є десятки поважних чинних архиєреїв, які так само далекі від її справжніх святих таємниць, як і, скажімо, старенька неписьменна парафіянка, котра зараз молиться у Сан-Джорджіо*

Рис. 12. Зразок написання слова *архиепископ* у сучасному українському церковному дискурсі

*Маджіоре за здоров'я своїх дітей і онуків (Володимир Єшкілев). В українській церковній традиції натомість домінує написання архиєрей: Відпущені ж прийшли до своїх і сповістили, що казали до них **архиєреї** та старші (Біблія в перекладі Пантелеймона Куліша, Івана Нечуя-Левицького та Івана Пулюя); Бо ми не маємо такого **архиєрея**, який не міг би співчувати нашим недугам: він же ж зазнав усього, подібно як ми, крім гріха (Біблія в перекладі Івана Хоменка); Вона відзначається тим, що визнає Римського **Архиєрея** зверхником Церкви і намісником Ісуса Христа (Андрей Шептицький); проте І до цього, Митрополит Київський і Всієї України, як і **Архієреї** Найсвятішої Церкви України, обираються віднині відповідно до належних положень божественних і священних Канонів і згідно з відповідними положеннями її Статуту, які мають в усьому обов'язково відповідати положенням цього Патріаршого і Синодального Томосу (Патріарший і Синодальний томос надання автокефального устрою УПЦ).*

По-друге, регламентовано, що написання префіксів **анти-** та **квазі-** не підпадає під правила написання загальних іншомовних назв (суфікси зберігають кінцеву **и** та **і** відповідно в усіх позиціях), що відображено в сучасній мовній практиці: *Є ще один дуже важливий момент, у якому сходяться КПУ і “Свобода”, – **антиєвропейськість** (УТ, 17–18/2013); Головне, що люди дозволили собі діяти самостійно, керуючись офіційною «**антиінородною**» політикою Кремля (ШП, 41/2013); Тож якби Ю. Кармазін не наспів зі своїм позовом, як із козами на торг, чи, навпаки, подав його раніше, ідейного «**антиінтегратора**» з Маркова, напевно, не вийшло б (ДТ, 34/2013); Запит – на президента-**антиолігарха!** (День, 95/2014). У той час, як Україна сповзає до **квазіавторитаризму**, переобрання Барака Обами на другий термін означає, що Київ відсунуть на задній план міжнародної політики США (УТ, 46/2012); Від публічних спічів Юрія Андруховича, **квазієвропейста**, як пише Ігор Лосєв із Севастополя, «піонера у цій малопристойній діяльності» (ЛУ, 10/2013); Перекладання на народ провини за бездарність політичних, ідеологічних і власне культурних верхів (митець подає гротескні замальовки*

деяких “поетиків” та квазівчених, **квазіінтелектуалів**) (День, 37/2014); Оскільки сьогодні в Україні легко можна отримати диплом «**квазіуніверситету**», механізм ерозії якості освіти спрацював автоматично (ДТ, 24/2014).

По-третє, оновлено й розширено перелік іншомовних компонентів унаслідок додавання деяких актуальних, на думку укладачів УП-2019, префіксів чи префіксоїдів на зразок **аеро-, аудіо-, веб-, еко-, євро-, кібер-, онко-** та ін. З-поміж таких елементів варто закцентувати передовсім на складниках **віце-, екс-, контр-, лейб-, максі-, міді-, міні-, обер-, унтер-**, які відтепер потрібно писати разом (у попередній редакції їх писали через дефіс (див. УП-2012, 39). Ця новація пов’язана, очевидно, з 1) намаганням вирівняти написання семантично схожих елементів (ідеться про префікси на позначення кількісного вияву **максі-, міді-, міні-**; пор. написання *супермаркет, гіпермаркет* і *міні-маркет/мінімаркет: Кім смакував м’ясо просто у вітрині одного із столичних супермаркетів* (tsn.ua, 03.06.2019); *У Києві знову «замінували» гіпермаркет «Ашан»* (glavcom.ua, 30.04.2019); *Мінімаркет у Бердичеві закидали димовими шашками* (tsn.ua, 16.03.2017); *У Збаразькій виправній колонії відкрили міні-маркет* (intb.te.ua, 10.06.2019); 2) прагненням усунути винятки, які порушують логічність написання з погляду структурної поєднуваності елементів, – традиційно написання префіксів не потребує використання дефіса, крім випадків на зразок *по-козацьки, на-гора* тощо: пор. *Президент – екс-терористка, конгресмен – клоун* (УМ, 186/2010); *Ця сім’я зазнає втрат, і тепер запеклі гонщики будуть полювати не тільки на кібертерористку Сайфер, а й на її нового несподіваного соратника* (kinofilms.ua, 12.12.16). Водночас якщо зазначені елементи поєднані з власними назвами, то такі слова зберігають дефіс, щоб реалізувати написання великої літери всередині слова: *Тобто Львів є Анти-Венецією, він розташований на протилежному до неї полюсі* (Юрій Андрухович); *Крім того, у екс-Дніпропетровська була хоча б теоретично-віртуальна українська назва Січеслав – а Єлисаветград відразу в Зинов’євськ перейменували* (Володимир

Миленко); *Що відбувається в аеропорту і яка доля цього міні-Вердена?* (ДТ, 39/2014) та ін.; у контекстах, де не збережено велику літеру, ідеться, вочевидь, про деяку узагальненість, яка зумовлює перехід власних назв у розряд загальних: напр., *Але, боюся, що якщо станеться диво і відбудуться вибори, то знову виберуть якихось «антидобкіна» чи «антикернеса»* (ГПУ, 31.01.14); *Так, і недавня надія Сім'ї (Боже милий, а й дійсно, як же недавно це було!), екс і віце-«азаров» Саша Вілкул – теж образ і подоба, щоб ви й не сумнівалися* (ПіК, 16.01.15).

По-четверте, заборонено поєднувати елемент **топ-** з кількісними числівниками. Як зазначає членкиня правописної комісії Катерина Городенська, «у пресі з'явилися дивні поєднання, для яких навіть назви немає, бо за таким зразком в українській мові слів ніколи не утворювали. Це поєднання іншомовної основи **топ-**, що за значенням відповідає українському “найкращий”, з кількісним числівником» (Городенська 2011, 31). Свою позицію вона аргументує тим, що «із префіксами українського чи чужомовного походження кількісні числівники зовсім не поєднуються», зауважуючи: «поєднання чужомовного топ- із кількісними числівниками – це безглузде утворення, яким хизуються автори-невігласи» (там само). Дозволимо собі не погодитися з категоричною позицією професорки Городенської, адже, на нашу думку, ідеться про звичайне запозичення з англійської мови, яке не досить коректно коментувати з погляду словотвірних процесів у ньому. До того ж авторка геть не аргументує «префіксний» статус елемента **топ-**, бо ж він може скидатися насправді не на афікс, а на корінь, до якого долучили цифровий показник (пор. *Тегеран-43, вибори-2019, ВА3-2101* тощо). У такому разі пропонується норма видається досить сумнівною, тож, очевидно, її потрібно переглянути або вилучити з тексту нової редакції.

Рис. 13. Катерина Городенська

V. Написання *пів* із різними словами

§ 36, п. 6, прим.

Примітка. Невідмінюваний числівник **пів** зі значенням ‘половина’ з наступним іменником – загальною та власною назвою у формі родового відмінка однини пишемо окремо: *пів áркуша, пів відрá, пів годíни, пів літра, пів міста, пів огірка, пів óстрова, пів яблука, пів ящика, пів ями; пів Європи, пів Києва, пів України*. Якщо ж **пів** з наступним іменником у формі називного відмінка становить єдине поняття і не виражає значення половини, то їх пишемо разом: *півáркуш, південь, півзáхист, півкóло, півку́ля, півлі́тра* (розм. ‘пляшка з горілкою або іншою випивкою ємністю 0,5 літра’), *півмі́сяць, півоберт, півовáл, півóстрів*.

Коментар: Роздільне написання **пів** з іменниками в родовому відмінку однини, безперечно, можна визнати за чи не найвдалішу новацію коментованої редакції з погляду спрощення норми. З одного боку, тут ми маємо повернення до норми УП-1928, у якій ішлося про таке: «З іменниками **пів** пишемо разом, коли ввіходить у суцільне слово: *південь, півпарубок, піваркуш, півкварта, півполукінок, піврік* і т. ін. (тобто коли можливі форми *півднем, півпарубкові* і т. ін.); в інших випадках пишеться окремо: *пів Харкова, пів доповіді*» (УП-29, 54). Цієї норми дотримувався й правопис 1933 року, а знято її було вже 1946 року, коли визначили писати **пів** разом із іменниками. З другого боку, окремішне написання **пів** умотивоване, зокрема, й наявністю в українській мові невідмінюваного слова **пів** зі значенням «половина»: *Роздобути десь пів мішка пшона для голодних членів, а там організувати, вишукувати культурних людей, розпорошених, забутих у голодному місті* (Олександр Семененко); *В принципі, ми чекали на Олега та Боба, які мали прийти ближче до дев'ятої, але у Фрідиній кімнаті великий настінний годинник з боєм, рідне дитя Гюйгенса, пробив пів на десяту* (Артем Чех); *А результати немеханічного наслідку (відомо ж: «поки грім не вдарить...») зафіксувало опитування 2015 року: цілковито не погоджується йти під Росію вже 66,3 % (серед них, правда, ще лишилося пів відсотка поборників великого союзу з Росією)* (Орест Друль).

У такому разі написання разом слів на зразок *півведерний* (поряд із *піввідра*) цілком умотивоване, бо відповідає типовим словотвірним процесам: пор. *одне око – одноокий, сто рук – сторукий* тощо.

VI. Деякі зауваги щодо форм родового відмінка однини II відміни

§ 82, п. 2.1.1.2, пп. л.

2.1.1. Закінчення **-а** (у твердій та мішаній групах), **-я** (у м'якій групі) мають іменники чол. роду:

...

л) назви сайтів і служб електронної пошти: *фейсбук, ютуба, імэйла*.

§ 82, п. 2.1.2.6.

2.1.2. Закінчення **-у** (у твердій і мішаній групах), **-ю** (у м'якій групі) мають:

...

б) назви населених пунктів (крім зазначених у п. 2.1.1.2 к): *Амстердаму, Гомелю, Ліверпулю, Лондону, Мадриду, Паріжу, Чорнобілю*. **Примітка.** Ці іменники можуть мати варіантне закінчення **-а(-я)**: *Амстердама, Гомеля, Ліверпуля, Лондона, Мадрида, Паріжа, Чорнобіля*.

Коментар: Деякі зміни в новій редакції стосувались і морфологічних особливостей іменників. Зокрема, одну з найскладніших норм української граматики – закінчення родового відмінка однини іменників II відміни було конкретизовано й доповнено з огляду на актуальні реалії сучасного світу (додано, що назви служб електронної пошти та сайтів мають закінчення **-а/-я**). Норму щодо таких назв вважаємо досить важливою, адже мовці мають труднощі з визначенням потрібного закінчення, про що свідчить варіативність форм: *29 серпня 2014 р. всі ж, мабуть, бачили полонених десантників з Костроми, які стали свого роду зірками ютубу* (Facebook: Алі Татар-Заде, 2014); *Як зайду в гості – в нього на моніторі та колонках виводить з ютуба українські пісні* (Facebook: Алі Татар-Заде, 2016); *Маю ще пару улюблених коментарів з Ютубу Телебачення Торонто* (Facebook: Майкл Щур, 2017); *Дівчина з найбільшим баченим мною смартфоном дивиця з ютуба «Не родись красивою»* (Facebook: Eliash Strongowski, 2014). Водночас не зовсім зрозуміло,

за яким принципом зазначені назви набули закінчення **-а/-я** (чи можна говорити про конкретність інтернет-сторінки?) і чи частіше вживають мовці слова саме з таким закінченням, а не із закінченням **-у/-ю**.

Крім того, деяких змін зазнало відмінювання назв населених пунктів. Укладачі правопису запропонували запровадити варіантні форми для деяких таких назв – ідеться про непохідні запозичені лексеми й деякі питомі чи слов'янські назви на зразок *Гомель* та *Чорнобиль*. Пропонована варіантність викликає багато запитань, адже вона розхитує досить стійку норму попередньої редакції, де чітко визначено, що назви населених пунктів, крім деяких двослівних українських назв, мають закінчення **-а/-я** (*Парижа*, *Лондона*, *Берліна*, *Чорнобиля* тощо). Чітке формулювання норми давало змогу розмежовувати, зокрема, власні назви, що позначають різні реалії: *Рима* (місто) – *Риму* (країна), *Алжира* (місто) – *Алжиру* (країна), *Туніса* (місто) – *Тунісу* (країна) та ін. Тепер такого розрізнення фактично немає, що, своєю чергою, ускладнює усталену/стабільну письмову комунікацію.

Коментована пропозиція про варіантність спирається передусім на УП-29 та Правописний словник Григорія Голоскевича, у яких подано варіанти з **-у** (однак у «скрипниківці» зазначено, що неможливо точно підвести всі випадки під норми). Імовірно, деякий вплив мали й відомі слова Юрія Шевельова саме

Рис. 14. Григорій Голоскевич

про випадок *Рима* – *Риму*: «Мотивація таких «реформ» звичайно полягає в заклику мати жаль до школярів або малоосвічених. Таке спрощення може відбуватися двома способами – назв'ям їх відповідно абсолютним і відносним. Чи не найкращим прикладом абсолютного спрощення може бути регулювання закінчення родового відмінка в іменах населених пунктів чоловічого роду. Тут у живій мові конкурують закінчення **-а** й **-у**. Друге закінчення

відкинено без застережень і винятків на користь першого. Приміром, у назві *Рим* сучасний фактичний розмовний стандарт вимагає **-у** і безвинятково так

літературна традиція («Куди йому уже до Риму» – Котл., I, 16; «Колізей той серед Риму» – Шевч. «Неофіти», II, 228, 500; «Будуть гості з Риму» – Л. Укр. «Йоганна, жінка Хусова», 1909 VIII, 56), але не так УП 19 і УП 60 (хоч між прикладами *Рим* не подано). УП 28 і УП 34 уникали тут будь-яких правил («підвести... під норми... неможливо») і пропонували доволі обсяжні (але не вичерпні) списки прикладів. Новіша стратегія, вмисна сліпота на факти мови застосована тут холоднокровно, як холоднокровно діяв Прокруст супроти своїх жертв, але Прокруст увійшов до історії як безжалісний розбишака з битого шляху, і, коли не помиляюся, був упійманий і страчений. Чи плянувальники правописів після 1928 р. сподіваються, що штучний правопис змінить мову, накине їй свої норми і створить мову мудреців, вищу від «дикої» мови простаків?» (Шевельов 2009, 503).

Зрозуміло, що в XIX столітті та й дещо пізніше була варіативність таких назв у живому мовленні, однак сьогодні складно встановити, чи йдеться про справжню варіативність чи це радше вияв незнання усталених норм, тобто правописна неграмотність (потрібні дальші скрупульозні дослідження). Матеріали корпусів, зокрема ГРАК, засвідчують, що форми з **-а/-я** переважають (до прикладу в лексемах *Лондон* і *Париж*), однак можливі й різні закінчення в одному й тому самому тексті: *Можу бути певна, що вона з Парижу. Я забронюю вам квиток до Лондона і зарезервую вам купе у вагоні Стамбул – Кале (Агата Крісті «Вбивство у Східному експресі» в перекладі Андрія Сметюха)*. В умовах такої невнормованості, на нашу думку, запровадження варіантів здається досить суб'єктивною пропоною, як зважити на те, що більш-менш вичерпного переліку варіантів не подано.

VII. Деякі зауваги щодо форм родового відмінка однини III відміни

§ 95.

1. У родовому та давальному відмінках однини іменники третьої відміни мають закінчення **-і**: *Бершаді, ванілі, галузі, герані, гідності, крові, любові, мбці, незалежності, нєхвороці, нбчі, Оболони, осені, осі, подорожі, пріязні, рєчі, Русі, солі, сталі, суміші, тїні, Ўмані, фальші, фланєлі, хоробрості*. Іменники на **-ть** після приголосного, а також слова *кров,*

люб'ов, о́сiнь, сiль, Русь, Білорусь у родовому відмінку однини можуть набувати як варіант закінчення *-и*: *гiдности, незалежности, радости, смерти, чести, хоробрости; крови, любови, осени, соли, Русі, Білоруси*.

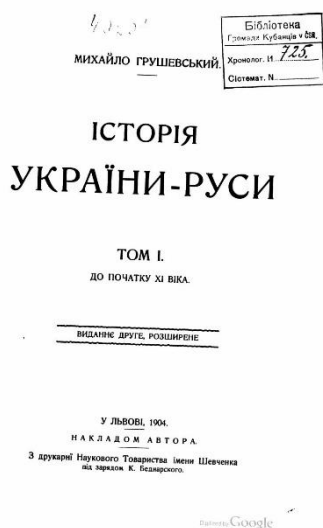

Рис. 15. Титульна сторінка «Історія України-Руси» Михайла Грушевського (1904)

Коментар: Варіантність граматичних форм пропонують укладачі нової редакції й у родовому відмінку однини III відміни, спираючись на норми УП-29 (пор. «Закінчення **-и** мають ... б) іменники жіночого роду III відм. на **-ть** за другим приголосним: *від радости, з вісти, до смерти, без чверти...* Також винятково: *до осени, без соли, крови, любови, Руси*» (УП-29, 35)). Таку флексію вважають історично вмотивованою, адже традиційне для нас закінчення **-і**, вочевидь, було накинута як один з елементів зближення української мови з російською 1933 року (див.

Німчук 2002, 50–56). Юрій Шевельов, не заперечуючи русифікаційного аспекту, однак, зауважує, що іменники цієї відміни послідовно набували флексії **-і** в давальному та місцевому відмінках однини, а отже, норма київських нормалізаторів «тут збіглася з історичною тенденцією, яка полягає в тому, щоб максимально наблизити відмінювання іменників жіночого роду на приголосний до відмінювання іменників типу *земля*» (Шевельов 2009, 320).

Обидві ці форми наявні в українських діалектах; форми з **-и** трапляються й у сучасних текстах, однак складно встановити, чи такі форми відбивають говіркові особливості автора, а чи автор намагається взорувати на норми «допогромного правопису»: *З мучних страв все без соли, почавши з хліба (Таня Малярчук); І хоч би я мав дар пророцтва і знав усі тайни і всі знання, – і хоч би я мав усю віру, так, щоби й гори переносити, а любови не мав, – то я ніщо (Софія Андрухович)*. Водночас варто наголосити й на тому, що, попри слухність запровадження варіантних форм з **-и**, потрібно не поширювати таке

закінчення на форми давального та місцевого відмінків однини, що може стати частим явищем унаслідок поплутання форм з **-і** та **-и**.

VIII. Деякі зауваги щодо форм кличного відмінка

§ 74, прим. 2.

Примітка 2. У звертаннях до жінок, що складаються із загальної назви та прізвища, форму кличного відмінка мають обидва іменники: *добродійко Вариводо, пані Гаркуше, поетко Забашто*.

§ 87, прим. 5.

Примітка 5. Іменники *сер, сір, гер* мають форму, омонімічну з називним відмінком: *сер, сір, гер*.

Коментар: Окремих змін зазнали форми кличного відмінка іменників I та II відміни. У I відміні закріплено вживання загальної назви та прізвища у кличному відмінку в етикетній формулі. Така пропозиція логічно впливає з аналогічних форм іменників II відміни на зразок *друже Ковалю, пане Морозе* (хоч у них можлива омонімія з формами називного відмінка) й поширена на жіночі прізвища, утворені внаслідок онімізації загальних назв (*Забіла, Майборода, Сирота, Чепіга* та ін.).

Сутнісно протилежні рекомендації пропонувано щодо іменників *сер, сір, гер*: ідеться про намагання вилучити форми кличного відмінка через небажану омонімію з іншими словами й замінити їх формами називного. На нашу думку, незреалізованість форм кличного відмінка через позамовні чи/та мовні асоціації становить досить суперечливе явище, яке порушує загальні принципи логічності, створюючи лакуни у граматичній парадигмі зазначених іменників та внеможливлюючи їхнє повноцінне функціонування (див., наприклад, рис. 16). З

Рис. 16. Кіноафіша, на якій порушено норми творення кличного відмінка.

огляду на вищезазначене вважаємо, що ці та схожі випадки на зразок *Пол – Поле* потребують адекватного відтворення в мові, а отже, коментовану норму варто переглянути щодо можливості вживання форм кличного відмінка.

IX. Особливості передання чужомовних назв

§ 121. Звук [l]

1. Звук [l] у словах іншомовного походження передаємо твердим або м'яким л – залежно від того, як узвичаєне те чи те слово в українській мові: 1) твердим л (**л, ла, ло, лу**) у словах: *арсенал, бал, вулкан, інтеграл, капітал, футбол, халва; аероплан, баланс, галантний, глазу́р, клас, молекула, новела, план, прімула, формула; блок, велосипед, колонія, соло, соціоло́гія, флот; блуза, луна, металур́гія; Алба́нія, Атланти́чний океа́н, Гренла́ндія, Ла-Ма́нни, Лондо́н, О́сло, Тулу́за; Веласкес, Ламарк, Флобе́р та ін.* У новітніх запозиченнях з англійської мови звук [l] передається твердим л (*ланч, сейл, табло́ід, файл та ін.*); 2) м'яким л (**ль, ля, льо, лю**) у словах: *автомобі́ль, асфа́льт, бульдо́г, гі́льза, гольф, магістра́ль, педа́ль, та́бель; вакуо́ля, пілю́ля, пляж, полярний, регуля́тор; туберкульоз; алюміні́й, блю́мінг, револю́ція; Аля́ска, Ба́зель, Лю́бек, О́льстер, Фінля́ндія, Ві́льсон, Лі́нкольн, Золя́, Кро́мвель, Лю́тер, Міше́ль, Рафае́ль та ін.*
2. Звукосполучення [le] передаємо через ле: *еле́ктрика, желе́, легенда́, ле́кція, пле́ср, плéну́м, телеграф, кі́лер; Валенсія́, Каледо́нія, Пале́рмо, Толéдо; Лéссінг, Лéннон, Пелé та ін.*

§ 122. Звуки [g], [h]

1. Звук [g] та близькі до нього звуки, що позначаються на письмі буквою **g**, звичайно передаємо буквою **г**: *аванга́рд, агіта́ція, агресо́р, бло́гер, гва́рдія, генера́л, гламу́р, гра́фік, грог, емба́рго, марке́тинг, мігра́ція; лінгві́стика, негативний, се́рфінг, синаго́га, Вахта́нг, Гарсі́я, Гайнетді́н, Ердога́н, Гвіне́я, Гольфстрі́м, Гренла́ндія, Гру́зія, Ге́те, Ге́орг, Гурамішві́лі, Люксембу́рг, Магомéт, Фольксва́ген, Чика́го.*
2. Буквою **г** передаємо звук [g] у давнозапозичених загальних назвах, таких як *та́нок, татуно́к, твалт, гра́ти, гру́нт* і под. (див. § 6) (див. § 5–8) та в похідних від них: *та́нковий, гратча́стий, гру́нто́вний* і т. ін.
3. У прізвищах та іменах людей допускається передавання звука [g] двома способами: шляхом адаптації до звукового ладу української мови – буквою **г** (*Вергі́лій, Гарсі́я, Ге́гель, Ге́орг, Ге́те, Грегуа́р, Гулліве́р*) і шляхом імітації іншомовного [g] – буквою **г** (*Вергі́лій, Гарсі́я, Ге́гель, Ге́орг, Ге́те, Грегуа́р, Гулліве́р* і т. ін.).
4. Звук [h] переважно передаємо буквою **г**: *гандбо́л, герба́рій, гі́нді, гіпо́теза, горизо́нт, го́спіс, го́спіта́ль, гу́мус; Га́рвард, Ге́льсінкі, Гіндуста́н, Ганніба́л, Ге́йне, Го́раці́й,*

Люфтганза. За традицією в окремих словах, запозичених з європейських та деяких східних мов [h], і фонетично близькі до нього звуки передаємо буквою х: *хобі, хокей, хол, холдинг, брахман, джихад, моджахед, ханум, харакірі, хіджаб, шахід, Аллаx, Ахмед, Мухаммед, Сухроб, Хакім, Хаммурані* і т. ін.

§ 123. Буквосполучення th у словах грецького походження

Буквосполучення **th** у словах грецького походження передаємо звичайно буквою т: *антологія, антропологія, аптека, астма, бібліотека, католицький, театр, теорія, ортодокс, ортопедія, Амальтєя, Прометей, Тєкля, Таїсія, Теодор*. У словах, узвичаєних в українській мові з **ф**, допускається орфографічна варіантність на зразок: *анáfема* і *анáтема, дифіра́мб* і *дити́ра́мб, ефі́р* і *етє́р, ка́федра* і *кате́дра, логарі́фм* і *логарі́тм, міф, міфоло́гія* і *міт, мітолóгія, Ага́тангел* і *Агафа́нгел, Афíни* і *Атє́ни, Борисфє́н* і *Бористє́н, Демосфє́н* і *Демостє́н, Ма́рфа* і *Ма́рта, Фесса́лія* і *Тесса́лія* та ін.

§ 124. Букви w, th у словах англійського походження

Англійське **w** на позначення звуку [w] передаємо звичайно через **в**: *вікє́нд, Вашингтóн, Вє́бстер, Веллінгтóн, Вільсон, Вінніпє́г* та ін.; у деяких словах за традицією через **у**: *Ує́льс, уайт-спі́рит* та ін. Англійське **th** на позначення звуку [θ] передаємо звичайно через **т**: *трі́лер, Ага́та, Арту́р, Блє́ксмїт, Во́рдсворт, Мє́редїт*, на позначення звуку [ð] — звичайно через **з**: *Рє́зерфорд, Вє́зербі, Сазерленд*, рідше через **т**: *Сóтбі, Са́уті* або **с**: *Голсуóрсі*.

§ 125. Буквосполучення ll та ill у словах французького походження

Французькі буквосполучення **ll** та **ill** після голосних, у кінці слів та перед голосними відповідно до французької вимови передаємо через **й**: *макія́ж, Війóн, Шанті́ї*. У деяких загальних і власних назвах буквосполучення **-aille, -ille, -eille** за традицією передаємо як **-аль, -іль**: *вані́ль, Верса́ль, Марсе́ль*.

§ 126. Звук [j]

Звук [j] звичайно передаємо відповідно до вимови іншомовного слова буквою **й**, а в складі звукосполучень [je], [ji], [ju], [ja] буквами **є, ї, ю, я**: *бу́єр, конвє́єр, плє́єр, флє́єр, круї́з, мозаї́ка, лоя́льний, парано́я, пля́єда, роя́ль, сакво́яж, секво́я, фая́нс, феєрвє́рк, ін'є́кція, проє́кт, проє́кція, суб'є́кт, трає́кторія, фоє́, е́ті, Гаї́ті, Го́я, Єї́тс, Саво́я, Феєрба́х, Ма́єр, Кає́нна, Іса́я, Йога́нн, Рамбу́є, Со́єр, Ха́ям, Хеєрда́л, Юно́на*.

§ 128, п. 4.

4. Буквосполучення **ск**, що в англійській, німецькій, шведській та деяких інших мовах передає звук [k], відтворюємо українською буквою **к**: *Ді́кенс, Ді́кінсон, Дже́ксон, Тє́керей, Бє́кі, Букінгем, Бі́смарк, Брjúкнер, Бро́кес, Ламар́к, Што́кмани, Стокго́льм, Рудбєк, Шє́рлок*. **Примітка.** Подвоєння **кк** зберігаємо у власних назвах кельтського походження, де формант **Mac, Mc** поєднується з основою, що починається на [k], в тих випадках, коли

за традицією їх пишемо як одне слово: *Маккартні, Маккензі, Маккенна, Маккінлі*, а також у загальних назвах, що утворені від власних назв такого типу: *маккартизм* і т. ін.

§ 130, п. 1.

1. Голосний [e] звичайно передаємо буквою **е**: *енергія, ера, Есхіл, Етна, філє, шардонє, шевролє*, а в сполученні з попереднім [j] – буквою **є**: *Єллоустоун, Ємен, Єль*. За традицією **є** пишемо в низці слів релігійної тематики (грецького походження): *єпіскоп, єпітимія, єпитрахіль, Євангеліє, євхарістія, єресь* та ін. Після букв на позначення голосних, **ь** і апострофа в загальних і власних назвах звичайно вживається буква **є**: *конвєєр, реєєстр, фєєрвєрк, кєєрієє, клієєнт, дієєз, дієєреза, дієєта, рієєлтор, абітурієєнт, пацієєнт, сієєста, гомо сєєпієєнс, траєєкторія, Вєєндрієєс, Дієєго, Данієєль, Арієєль, Марієєтта, Марієєнбург, Трієєст, Рєємбує, досьє, портьє, фое, Сьєєрра-Леоне, Лєєвуазьє, круп'є, П'єєтро*. Якщо префікс у слові або перша частина складного слова закінчується на голосний, то після неї пишемо **є**: *дієєлєктрик, дієєтіл, полієєдр, квазієєтнічний, мінієєскалєєтор, псевдоєєфект, поєєтапний, геоеєкономієєка, аєєроєєкологієєка, ультєєраєєрозієєка, мєєгаєєфєєкт, єєвроєєлієєта, мєєталоеємєєль*.

§ 131. Буквосполучення **au, ou**

Буквосполучення **au, ou** на позначення звукосполучень [au] [ou] передаємо через **ау, оу**: *аутсєєйдер, гауптвєєхтєєка, мєєуєєзер; Кєєаунаєєс; Кєєлєєус, Кєєрєєуєєзе, Пєєауль, Фєєауст*. У словах, що походять із давньогрецької й латинської мов, буквосполучення **au** звичайно передається через **ав**: *авєєтєєнтієєчний, авєєтєєбіоєєграфієєка, авєєтєємобієєль, авєєтор, авєєторитєєт, авєєтохтєєн, лєєвра, Авєєрора, Мєєвритєєнія, Пєєвлєє*. У запозиченнях із давньогрецької мови, що мають стійку традицію передавання буквосполучення **au** шляхом транслітерації як **ау**, допускаються орфографічні варіанти: *аудієєнцієєка і авдїєєнцієєка, аудиторієєка і авдиторієєка, лауреєєт і лєєвреаєєт, пєєауза і пєєавза, фєєауна і фєєавна*.

§ 133. Дифтонги [au], [ei], [ou] у словах англійського походження

Англійські дифтонги [au], [ei], [ou] звичайно передаємо, імітуючи їхнє звучання в мові оригіналу, через **ау, ей, оу**: *бєєрєєунінєєг, бєєрєєуєєзер, Дєєжордєєжтєєауєєн, геєєйм, диспєєлєєй, Дєєжеєймєєс, снєєуборд, шєєбу, Снєєбу, Бєєллоу, Сієєлїтєєу, Пєєауєєлл*. Окремі слова з дифтонгами [ei] і [ou] ввійшли в українську мову в адаптованому вигляді з голосними **е, о**: *бєєбібум, бєєрек, лєєді, гол, готєєль, дєєопінєєг, смєєокінєєг, Бєєкон, Чєємбєєрлєєн, Шєєкспієєр, Аїєєвєєнєєго, Гладстєєн, Дєєфєє, Дєєжерєєм, Марлєє, Олдєєс, По, Лонєєгфєєлло*.

§ 134. Звук [æ] у словах англійського походження

Англійський звук [æ], якому на письмі відповідає англійська буква **a**, звичайно передаємо українською буквою **а**: *макїєєнтєєш, спєєам, чєєат, хєєкер, Аєєлєєкс, Адаєємс, Аєєдлєєр, Гєєррієєсон, Лєєнкаєєстер, Манчєєстер, Кєєнаєєвєєрал, Чєєаплїєєн*; у багатьох словах за традицією цей звук

передаємо через **e**: *бізнесмэн, менеджер, Блэквуд, Кемерон, Лэмберт, Пелл-Мелл, Селінджер, Сем, Тетчер* і т. ін.

§ 135. Звук [ə:] у словах англійського походження

Англійський звук [ə:], якому найчастіше відповідають англійські буквосполучення **er, ir, or, ur, ug, ear**, не має в українській мові фонетичного аналога і відтворюється здебільшого українським буквосполученням **ер**: *сёрфінг, Бёрд, Бёртон, Бёркшир, Вёртінг, Ернест, Ерл, Мёрфі, Чёрчилль, Шёрлі* тощо. Деякі слова, засвоєні українською мовою в транслітерованому вигляді, передають графічну форму відповідних англійських буквосполучень: *гáмбургер, курсóр, Вóрдсворт, Їрвінг, Урба́на* та ін.

Коментар: Особливості передання чужомовних назв уже впродовж майже століття – від УП-21 до УП-2019 – становлять найдискусійніше питання українського правопису, яке, вочевидь, ніколи не буде внормоване вповні. Як і в попередніх редакціях, в УП-2019 здійснено спробу узгодити традиційність написання окремих слів із точністю фонетичного відтворення запозичених лексем, однак навряд можна визнати цю спробу за досить вдалу. Ідеться про низку пропонів, які стисло схарактеризуємо, подавши відтак деякі власні роздуми щодо загальних випадків розглядуваної проблеми.

1. Додано заувагу щодо твердого [л] у новітніх англійських запозиченнях⁷, хоча традиційно передання звука [l] залишено без змін, а отже, жодних логічних принципів відтворення цієї фонемі з різних мов світу й досі не запропоновано (більш-менш вдалі принципи передання [l] з огляду на походження слова були лише в УП-29, але вони здавалися занадто складними, адже потребували від пересічного мовця додаткових лінгвістичних знань). За основний орієнтир, як завжди, визначено узвичаєність лексеми в українській мові, що створює додаткові проблеми як з чужомовними неологізмами, так і з усталеними словами, які з тих чи тих причин не відповідають «оригіналу»⁸.

⁷ Щоправда, не всі подані приклади можна визнати за новітні запозичення з англійської мови. Зокрема, слово *ланч* уживали ще в 1970 – на початку 1980-х Улас Самчук та Олесь Гончар, а лексеми *файл* та *таблоїд*, вочевидь, потрапили в українську мову понад 20 років тому.

⁸ На нашу думку, окрему, ще й досі не розв'язану проблему становить передання звука [l] в англіцизмах: зокрема, ідеться про твердість/м'якість л у таких словах (*Рональд* чи *Роналд*, *Черчилль* чи *Черчилл* тощо).

Рис. 16. Обкладинки сучасних перекладів книжок Ернеста Гемінгвея (Видавництво Старого Лева, Львів)

консервувати різнонаписання в тих самих позиціях або елементах/словах (пропонована норма, вочевидь, дублює положення проєкту 1999 року; як не дивно, у проєкті 2003 року за редакцією Віталія Русанівського варіанти з г можливі в усіх власних назв, зокрема, як приклади наведено лексеми *Гамбїя* та *Парагвай* (УП-2003, 99)). Також розширено перелік слів з початковим х завдяки додаванню англійського *холдинг* та низки слів зі східних мов (приклад *Хемінгуеї* натомість вилучено).

3. Дозволено орфографічну варіантність т – ф у низці власних та загальних назв грецького походження, хоча водночас зацентовано на звичайності передання тети через т. Принципів розрізнення «звичайності» та «незвичайності» щодо такого передання не надано, тож варто, очевидно, покладатися знову на

2. Регламентовано варіантне використання г як відповідника до чужомовного [g], однак лише у власних назвах людей. Непоширеність цього принципу на інші різновиди власних назв, насамперед географічні назви, дивує своєю алогічністю й може створювати чи надалі

Рис. 17. Фрагмент сучасної політичної карти світу з відхиленнями від попередньої та нової редакції УП (див., наприклад, *Гамбург*, *Штутгарт*, *Глазго*, *Бірмінгем*, *Копенгаген* та ін.).

критерій усталеності того чи того варіанта.

4. Розширено пункт щодо передання англійського **th**, натомість у пункті про передання [w] залишено невмотивоване традиційне написання деяких слів через у (пор. *уайт-спірит* та *Вайт*, *Уельс* та *Веллінгтон* тощо).

5. Додано слушний коментар щодо традиційного передання **-aille, -ille, -eille** через **аль, іль** в окремих словах.

6. Цілком раціонально усунуто зайву йотацію у власних та загальних назвах на місці звукосполук [je], [ji], [ju], [ja] (пор. у попередній редакції *Фейєрбах*, але *феєрверк*, тоді як у новій редакції *Фесрбах* і *феєрверк*). Крім того, усунуто з'являння у словах *проект*, *проекція* та похідних від них, а також у низці власних назв на зразок *Даніель*.

7. Усунуто подвоєння **кк** у словах із германських мов, що мають буквосполучення **ск** на зразок *Дікенс*, *Бекі*, *Текерей*; подвоєння маємо зберігати на межі префікса та кореня, що починається на **к**, у шотландських прізвищах на зразок *Маккенна*, *Маккарті*, *Маккалістер*.

8. Дозволено як варіант передавати буквосполуку **au** через **ав** у деяких словах: *авдієнція*, *авдиторія*, *лавреат*, *навза*, *фавна*. Така пропозиція частково повертає норму УП-21 та УП-29, однак не зрозуміло, чи перелік таких слів вичерпний і чи до нього належать інші слова, крім поданих.

9. Окремо регламентовано передання англійських дифтонгів і звуків [æ] та [ə:]. У всіх випадках застосовано взорування на традиційність передання відповідних звуків, однак правило про [æ] поплутане, адже традиційніше написання таких слів саме з **е**, а не **а**.

Зазначені пропозиції становлять лише децицію від того, що потрібно встановити у правописі чужомовних слів, тож дозволимо собі подати деякі загальні зауваги щодо цієї проблеми. Передусім вважаємо, що за визначальний критерій/принцип у правописі запозичених слів варто визнати постулат, закріплений ще в УП-21: «Чужі слова треба писати по можливості так, як вони вимовляються в своїй мові» (УП-21, 15). Водночас цей критерій мають доповнювати критерії відповідності фонологічній системі мови та

традиційності/усталеності написання (наприклад, написання *Бьолль* нібито якнайточніше відображає вимову німецького умлаута, однак суперечить фонологічній системі мови, адже звук [б] не може бути м'який). Крім того, очевидно, що правила передання чужомовних слів потрібно застосовувати передусім про новозасвоєних лексем; до усталених назв такі правила варто застосовувати лише тоді, коли йдеться про раціональне орфографічне «вирівнювання», не драстичне для узусу та системних параметрів мови (наприклад, водноманітнювати *крейду* та *шайбу* навряд потрібно й раціонально, натомість *Einstein* можна передати як *Айнштайн*; те саме стосується, зокрема, слів *хокей* та *хобі*, які раціонально залишити в такому варіанті, однак, наприклад, форми з початковим *w* можна водноманітнити та прибрати кілька винятків). Про це пише і Юрій Шевельов: «Правопис може (і, мабуть, мусить) приписувати певні норми мовним фактам лише тоді, коли йдеться про нововпроваджені слова, особливо з чужих мов – тут не завадило б мати свого роду атестаційну комісію в рамках Національної Академії Наук, може ІУМ. Але такий контрольний пункт не потрібний для слів з усталеною традицією. Наприклад, у передачі грецького й західноєвропейського *θ/th* і *η/e* не є завданням правопису усунути непослідовність між, скажімо, *бібліотека* і *Афіни* (Шевельов 2009, 509). Такі правила мають бути чіткі й логічні та не породжувати нових винятків, тобто для новозасвоєних слів варто обмежити варіантність написання (зокрема, у разі послідовного передання [æ] через [e] писати *теджет* та *Лемпард*, а не *гаджет* і *Лампард*).

Крім того, очевидно, що мають бути розроблені окремі або докладно розписані наявні положення щодо передання звуків і звукосполук з конкретних мов⁹, адже узагальнена характеристика не завжди створює об'єктивну картину (ми це переконливо бачимо навіть на прикладі проєкту УП-2019, у якому серед абсолютно логічних власних імен людей із початковим *г* було подане прізвище *Гонгадзе*). За приклад таких положень

⁹ Такі положення мають ґрунтуватися на спеціалізованих дослідженнях конкретних мов (як приклад наведемо розвідку Надії Кірнососої (Кірнососа 2009) про адаптування системи Палладія до української мови).

можуть бути «Газетир (покажчик) географічних назв світу» та інструкції з передання українською мовою географічних назв інших країн, розроблені Департаментом геодезії, картографії та кадастру Міністерства екології та природних ресурсів України у 2000-х роках.

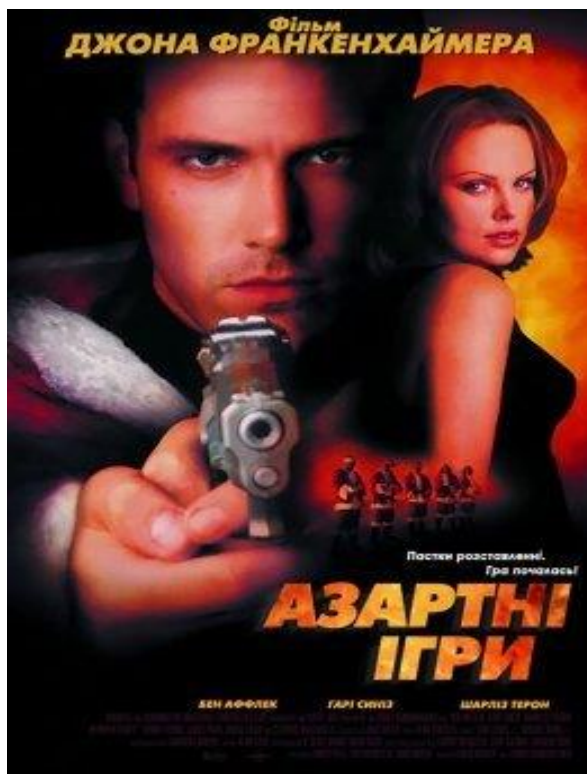
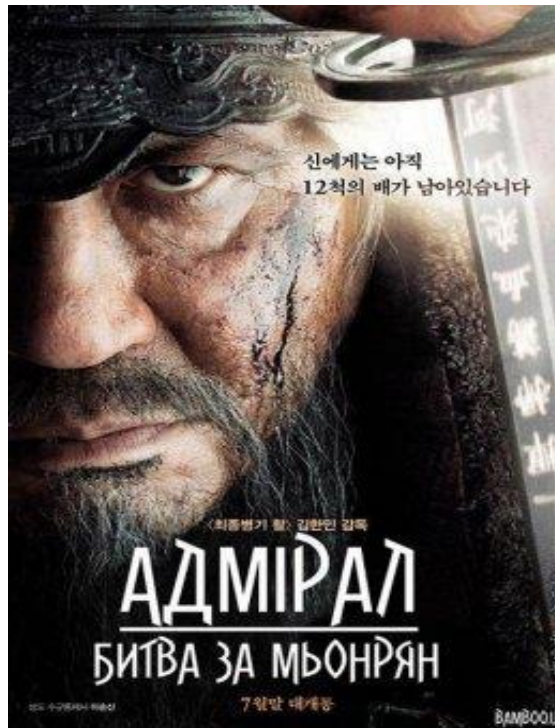

Рис. 18. Зразки кіноафіш із орфографічними відхиленнями від норм УП

Х. Особливості відмінювання чужомовних власних назв

§ 140, прим.

Примітка. Жіночі імена, що закінчуються на губний або м'який приголосний, відмінюємо: *Ізабелъ – Ізабелі, Етелъ – Етелі, Жізель – Жізелі¹⁰, Мішель – Мішелі, Ніколь – Ніколі, Сесіль – Сесілі, Зейнаб – Зейнабі, Руф – Руфі.*

§ 142, прим. 1.

Примітка 1. У відмінкових формах чеських, словацьких і польських прізвищ на **-ек** суфіксальний **-е-** зберігаємо: *Гашек — Гашека, Гашекові..., Локетек — Локетека, Локетеківі..¹¹*. Так само зберігаємо **-е-** при відмінюванні прізвищ з кінцевими **-ер, -ел:** *Пётр — Пётра..., Пáвeл — Пáвeла...,* але в іменах він випадає: *Пётр — Пётра..., Пáвeл (Пáвoл) — Пáвлa.* При відмінюванні прізвищ слов'янського походження на **-ець** суфіксальний **-е-** випадає: *Кáролець — Кáрольця, Кáрольцеві..., Мáлець — Мáльця, Мáльцеві..., Морáвeць — Морáвця, Морáвцеві..., Óрaвeць — Óрaвця, Óрaвцеві...*

Коментар: У новій редакції відмінюваність поширено на деякі чужомовні імена – іменники III відміни на губний або м'який приголосний. Така норма викликає деяке здивування та занепокоєння, адже, на нашу думку, порушує принципи адаптування чужомовних жіночих назв (які зазвичай невідмінювані – за аналогією до українських жіночих прізвищ на приголосний). Наші погляди частково підтверджує те, що в корпусі української мови віднаходимо лише зрідка зразки відмінювання поданих жіночих імен: наприклад, *Закохався в молоду балерину за сцену безумства Жізелі в першій акті – і щастя на все життя (Павло Загребельний).* Крім того, наявність різних щодо відмінюваності форм у попередніх редакціях давала змогу розрізняти названих осіб за статтю: пор. *Західні коментатори, правду сказати, майже такі ж спантеличені несподіваним оголошенням Мішеля Платіні (проти призначення якого президентом УЄФА виступала Україна, до речі), як і наші (Світлана Пиркало); До того ж – із Мішель Мерсьє. Ну, майже з Мішель*

¹⁰ У цьому прикладі порушено орфографічну норму щодо написання **и** після шиплячих у власних назвах людей.

¹¹ Про помилковість прикладу *Локетек* (і випадне **е** в ньому) див. у розвідці Василя Задорожного (Задорожний 2018).

Мерсьє (В'ячеслав Васильченко). На нашу думку, раціонально переглянути цю норму з огляду на наявність двох груп аналізованих імен:

1) давнозасвоєних або питомих (*Любов, Нінель, Руф*), які справді варто відмінювати за зразком іменників III відміни: *Без допомоги Любові Миколаївни мені не «світила» викладацька робота ніколи й ні за які гроші, а це означає, що не стала би я ні доцентом, ні професором, хоча ще молоденькою вчителькою друкувалася у фаховому республіканському журналі (Ольга Слоньовська); Що Матусевич не реалізувався як художник, – продовжує радити Лисий, – це все вина Нінелі – куди більша, ніж радянської влади! (Оксана Забужко); І сказав Вооз Руфі: послухай, дочко моя, не ходи підбирати на іншому полі і не переходь звідси, але будь тут з моїми служницями; нехай в очах твоїх буде те поле, де вони жнуть, і ходи за ними; ось, я наказав слугам моїм не чіпати тебе; коли захочеш пити, йди до посудів і пий, звідки черпають слуги мої (Старий Заповіт);*

2) граматично неадаптованих, невідмінюваних чужомовних імен, що засвідчує й широка мовна практика: *Коли-не-коли бувають весілля, заручини, похорони, і то більше не тут, а в Каїрі, їздити туди трудно, шкода кидати своєї маленької Зейнаб, а не тягати ж за собою таке немовлятко межі люди, щоб ще хто наврочив (Леся Українка); Якийсь негідник-солдат невідь для чого вистрелив зопалу в Адель і поранив її (Габріель Шевальє «Клошмерль» у перекладі Петра Соколовського); У найкращому випадку їм з Етель усміхалася втіха взяти участь у процесії по Нью-Йорку, сидячи на плечах у двох негрів, а така перспектива його анітрохи не приваблювала (Бернгард Келлерман «Тунель» у перекладі Олекси Логвиненка); Цю інформацію мені (мабуть, що й не тільки!) здала руда Лана, шикарна та схожа на Ніколь Кідман методистка на кафедрі, до якої його прикріпили (Лариса Денисенко); А слова – ота розмінна, зношена, стерта монета – у Сесіль неждано вражають свіжістю; так іноді буває, коли посередні вірші кладуть на музику (Альфонс Доде «Джсек» у перекладі Віктора Омельченка); На відміну від своїх попередниць вона в повній мірі виконала головне покликання королеви –*

народила сімох здорових дітей, синів Гуго (1007), Генріха (1008), Роберта (1011), Еда (1013) та дочок Алісу (1003), Адель (1009) та Констанцію чи Жизель (1014) (Євген Луняк).

Так само непослідовною вважаємо пропоновану норму щодо збереження суфіксального **е** в західнослов'янських прізвищах поряд із таким самим випадним **е** в іменах. В українській мовознавчій традиції в таких прізвищ суфіксальний голосний **е** випадав під час відмінювання: див. «Закінчення **-ек** пишемо в таких слов'янських прізвищах, як *Їречек (Їречка), Гавлічек* і т. ін. (УП-29, 74); у правописному словнику Голоскевича подано ще *Гавлічек (Гавлічка)*; на таке відмінювання натрапляємо й у мовній практиці українців: *Ім'я Йосефа Їречка (1825-1889), визначного чеського вченого, політика й діяча партії чеських консерватистів 50-70 рр. ХІХ ст. – тісно в'яжеться з т. зв. азбучною заверюхою в Галичині 1859 р. (Василь Сімович); Нагадує недолугий переклад з Ярослава Гашка (Facebook: Олекса Негребецький, 2015); Жива, з крові й кости людина стоїть за багатьма й багатьма персонажами в багатьох і багатьох письменників, та чи не найбагатшою на прототипи є епопея чеха Ярослава Гашка «Пригоди бравого вояки Швейка у Світовій війні» (Микола Шатилов); За життя Гавлічка його твори поширювались переважно у списках, і названа поема, написана протягом 1848–1854 рр., уперше була повністю опублікована в 1876 р. Славнозвісного чеського письменника-сатирика Ярослава Гашека (sic!) видавали кілька разів: збірка гуморесок «Солідне підприємство» вийшла 1928 року... (Лада Коломієць).* Випадний **е**, вочевидь, варто визначати й у прізвищах на зразок *Гавел*: див. *Ми віддаляємось від домівки і не побачимо її багато років, але зате ми в одному більш щасливі, ніж було покоління Іржі Гавла: можемо летіти з хорошим відчуттям на серці, що наша вітчизна і весь світ уже живуть у мирі ... (Володимир Бабула, Микола Дашкієв, 1959); Уривок читатиму завтра на події від Чеський центр у Києві «Короткі штани Вацлава Гавла», на якій усі побачать шкарпетки учасників... (Facebook: Анастасія Левкова, 2017).*

XI. Різні правописні дешиці

Чергування г/з

§ 13. Чергування Г із м'яким З: у давальному та місцевому відмінку однини іменників жіночого роду першої відміни: *дзіга – дзізі, (на) дзізі, гирліга – гирлізі, (на) гирлізі, Ломáга* (прізвище) – *Ломáзі, (на) Ломáзі*.

Коментар: У деяких джерелах можна натрапити на твердження про питоме чергування приголосних г//дз (*дзига – дзидзі, мамалита – мамалидзі, хурдига – хурдидзі*), незреалізоване вповні в сучасній літературній мові через вилучення літери г в УП-33 (за радянських часів про це писав Борис Антоненко-Давидович у відомій статті «Літера, за якою тужать» (Антоненко-Давидович 1969)). Таке твердження підкріплюють почасти аргументом про наявність зазначеного чергування в діалектній фонетиці, однак ідеться насправді про його спорадичність і локальну обмеженість (послідовно це чергування відбите лише в деяких південно-західних говірках). У літературній мові воно не закріпилося, поступившись усталеному чергуванню г//з, фіксованому в «Граматиці української мови» Василя Сімовича (1919), УП-29, «Правописному словнику» Григорія Голоскевича, «Нормах української літературної мови» Олекси Синявського та інших розвідках. Тож не дивно, що національна правописна комісія залишила незмінним саме таке чергування приголосних. У протилежному випадку ймовірно чергування г//дз могло б кардинально змінити систему української словозміни та словотворення, створивши цілу низку суто теоретичних мовних одиниць на зразок *написав у блодзі, Гамбурдзький* тощо.

Рис. 19. Василь Сімович

Священник

§ 29, п. 1.3.

1. Подвоєння букв на позначення приголосних звуків маємо, якщо збігаються однакові приголосні:

...

3) кореня або основи і суфіксів прикметників чи іменників: ... *баи́тáнник, годі́нник, пи́сьме́нник, свяще́нник.*

Коментар: У новій редакції «Українського правопису» запроваджено написання лексеми *священник* з подвоєнням (у попередній редакції було *священик*). Така зміна цілком слухна з огляду на орфографічне водноманітнення однотипних – з погляду творення – іменників (пор. *письменний* – *письменник, священний* – *священник*). На думку Богдана Струтинського, помилкове написання виникло внаслідок неправильного потрактування цієї словотвірної моделі у правописному словнику Григорія Голоскевича: «Проте забуто додати, що в деяких церковних славізмах таке подвоєння в українській мові зберігається, напр., *священний* – *священник*. У результаті цієї недомовленості екзегет харківського правопису Голоскевич переніс правило про неподвоєння на слово *священик*, хоч залишив подвоєння в основному прикметнику *священний*. Цю непослідовність перейняла і теперішня практика в УРСР (Струтинський 1978, 99). Написання *священник* наявне також і в сучасній мовній практиці українців: *На обличчі її виступили крапельки поту, ними вкрилися ніс, щоки, густо напудрені блідою пудрою, і над всім цим височіла її канонічна директорська зачіска, схожа на клубук католицького священника* (Олександр Жовна); *Кожен народ має таких священників, на яких заслуговує* (Олександр Ірванець); *Відтоді як йому потрапила до рук Біблія, яку навіть священник не додумався подарувати Кометі, вважаючи його надто примітивним суб'єктом, що годився лишень на жалість...* (Олесь Ульяненко); *І ось ще що чував, – продовжив кобзар, – комуністи закривають церкви, знімають дзвони, а священників арештовують* (Світлана Талан).

Ігорьович

§ 32, п. 11.

11. Суфікс **-ович (-ьович)** уживаємо тільки для утворення чоловічих імен по батькові: ... *Іва́нович, Ігорьович, Микі́тович...*

Коментар: До новацій УП-2019 належить форма *Ігорьович*, яка замінила відповідно лексему *Ігорович*, наявну в попередній редакції. Очевидно, ідеться про вирівнювання парадигми творення імен по батькові відповідно до належності твірних основ до тієї чи тієї групи (таку пропозицію містить проєкт УП-99, де поряд із *Ігорьович* подано ще й *Лазарьович*). Як відомо, лексему *Ігор* традиційно визнають за виняток, зараховуючи це слово до м'якої групи іменників II відміни, тобто у відмінюванні маємо *Ігор, Ігоря, Ігорю* тощо. Натомість імена по батькові від іменників м'якої групи творять, додаючи до основи суфікси **ович** або **йович** (іменники на **й**): *Василь – Васильович, Віль – Вільович, Сергій – Сергійович*, тобто у випадку з Ігорьовичем ідеться про водноманітнення однотипних імен по батькові з огляду на їхній розмовний варіант. Водночас зауважмо, що маємо сумніви щодо запровадження такої форми з погляду її узуальності, адже частіше пересічні мовці використовують навіть відверто помилкову форму *Ігоревич*. На нашу думку, раціональніше було б зарахувати іменник *Ігор* до твердої групи, що частково підтверджує сучасний мововжиток: *Касета була у пана Ігора Білозіра, він люб'язно згодився написати музику, але, на жаль, не судилось (Юрій Іздрик); Усі присутні, окрім брата Ігора, бачили вісь Машини уперше (Володимир Єшкілев); А там гляди і Бориса з Глібом! І князя Ігора (Facebook: Юрій Винничук, 2017); Найважливішою подією у громадському житті стала поява цілого нового покоління молодих інтелігентів-«шістдесятників»: Ліни Костенко, Дмитра Павличка, Івана Драча, Миколи Вінграновського, Василя Стуса, Ігора та Ірини Калинців, Віталія Коротича, Василя Симоненка, Григора Тютюнника, Василя Шевчука, Івана Дзюби, Вячеслава Чорновола, Євгена Сверстюка (Ярослав Грицак).*

Боротьбіст, побутовізм, речовізм

§ 32, п. 14.

14. **И** пишемо в іншомовних суфіксах **-ир, -ист, -изм**, ужитих після **д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р**: *бригадір, касір, командір; бандурист, пейзажист, хорист; класицизм, романтизм, педантизм, тероризм*; після решти приголосних пишемо **-ір, -іст, -ізм**: *банкір, пломбір; ідеаліст, піаніст, романіст; модернізм, реалізм*, зокрема й в утвореннях від українських коренів: *боротьбіст, побутовізм, речовізм* та ін.

Коментар: Досить дивною новацією, вочевидь, варто визнати поширення т. зв. правила «дев'ятки» на низку суфіксальних слів, утворених від українських коренів, зокрема *боротьбіст, побутовізм, речовізм* та ін. (фактично йдеться про відновлення норми УП-29). Найбільше дивує те, що така пропозиція фактично суперечить особливостям традиційної української вимови: «Хоч правило дев'ятки стосувалося також суфіксів *-іст* і *-ист* та *-ізм/-изм* при слов'янських пнях (*службіст, боротьбізм, боротьбіст, більшовізм*), сучасна практика в УРСР наблизила такі слова до дійсної, а не видуманої, української фонетики (*службист, боротьбист, боротьбизм, більшовизм*) (Струтинський 1978, 106). Нашу позицію підтверджують і матеріали корпусу ГРАК, у якому набагато частотніше вживання лексем *боротьбист, більшовизм* (водночас не набагато, але частотніше слово *побутовізм*): *За Денікіна боротьбисти вели підпільну роботу проти Білої Армії і розрослися (Олександр Семененко); Один із лідерів боротьбистів, опинившись у лавах КПУ, він, безперечно, поставив хрест на минулому, став чесно працювати на систему (бо чим інакше пояснити його виступ на процесі «СВУ» в ролі громадського обвинувача), і чи не за цей тяжкий гріх він і змушений був потім поплатитись? (Олесь Гончар); Уникаючи серйозних сутичок із денікінцями, Волох повів свій загін «червоних гайдамаків», тримаючи курс на Умань, де, після розгрому денікінської армії, владу захопили боротьбисти, створивши там «Правобережний ревком», у складі якого не було жодного більшовика-комуніста (Борис Антоненко-Давидович).* За таких умов, на нашу думку, варто було наголосити на тому, що утворені від іменників слова *боротьбист,*

більшовизм мають тенденцію до суфіксального **и**, а відприкметникові утворення, як-от *побутовізм* та *речовізм*, тяжіють до **і** (хоча, безумовно, це питання має стати предметом окремої лінгвістичної розвідки); на підтвердження наших спостережень наведемо дві цитати з літературознавчої розвідки Ростислава Мельникова: *Ще з літа цього року у Харкові, столиці Радянської України, довкола газети «Вісті ВУЦВК», редагованої відомим поетом Василем Елланом-Блакитним, у недалекому минулому провідним діячем партії українських есерів (боротьбистів), гуртуються Володимир Коряк, активний учасник літературного процесу перших революційних років, колишній однопартієць Елана і до того ж царський політкаторжанин, Микола Хвильовий, доброволець Першої світової, повстанець проти гетьманату та комуніст з 1919 року, Володимир Сосюра, щойно демобілізований червоноармієць, а ще не так давно козак армії УНР, та магістр Михайло Йогансен, – усі майже ровесники, з такими різними й водночас характерними долями, залюблені у слово і сповнені творчої, кипучої енергії та віри в себе, в українське слово, в оновлену Україну... Психологічний «речовізм» та притаманні письменникові кіноматографічність, «подієвість» композиції твору виступають засобом конструювання світу «маленької», звичайної людини і в уривках сатиричної оповіді про «філософа» Майбороду, оприлюдненої тоді ж таки на сторінках журналу «Всесвіт».*

Двоактний, двоярусний та інші

§ 35, п. 2.4.

2. Коли перша частина складного слова – основа іменника, числівника або займенника, то сполучним звуком буває:

...

2) **о** в числівниковій основі *дво-* перед наступним приголосним, голосним та **й** у прикметниках та іменниках: *двоактний, двоелектрòдний, двоєдінний, двоокис, двоокисень, двооксид, двоопуклий, двоосьовий, двотижнєвий, двоярусний.*

Коментар: У новій редакції «Українського правопису» цілком слушно вноормували творення складних прикметників із першим числівниковим компонентом **дво-**, усунувши відповідно форми із **двох-**. Ця пропозиція мотивована номінативним вирівнюванням у межах дериваційної моделі (пор. *одноокий, тривалентний, чотириповерховий, п'ятикутний, шестизначний, семипроцентний* та ін.) і відбиває особливості сучасного українського словотворення (як приклади подамо неологізми, утворені за цією моделлю): *Двокорейна шарада. Пхеньян проти Сеулу: в кого міцніші нерви?* (ДТ, 31/2015); *Втім, наразі в рамках своєї «двотрекової» політики на іракському напрямку сунітська Туреччина намагається поліпшити відносини з шиїтським керівництвом Іраку* (ДТ, 43/2013). З другого боку, вона втілює повернення до норм УП-29, у якому зазначено: «У словах із числівниками одін, два сполучним звуком буває **о**: *одноповерховий, одnodénний, двогубний* (і *двогубий*), *двонóгий, дворóчка, двоаршінний* і т. ін.» (УП-29, 27).

Хімістерапія

§ 35, п. 2.4.

2. Коли перша частина складного слова – основа іменника, числівника або займенника, то сполучним звуком буває:

...

4) **е** після **й**, яким закінчується основа іменника м'якої групи, та після м'якого подовженого приголосного першої частини графічно передаємо буквою **є**: ... *смiттєзбирáльний, хiмiстерапія*.

Коментар: Схоже вирівнювання відбувалося й у лексемі *хімістерапія* (замість *хіміотерапія*). Така новація зумовлена тим, що твірна основа закінчується на **й**, а отже, єднальним голосним має бути **є**: пор. *гноєподібний відтінок, колонієтвірні одиниці, натрієвмісний препарат* (щоправда, пропонуваний варіант майже не підтверджений реальним словожитком).

Святвечір

§ 35, п. 4.

4. Разом пишемо:

1) складноскорочені слова (мішані та складові аббревіатури) й похідні від них: ... *профспілка, Святвечір, соцабезпечення...*

Коментар: Укладачі нової редакції регламентували написання іменника *Святвечір* відповідно до його словотвірних особливостей, усунувши різнонаписання, наявне у тлумачному Словнику української мови та Правописі й орфографічних словниках (див. про це в Городенська 2010; Задорожний 2018). Як відомо, складноскорочені іменники, утворені поєднанням утнутого прикметника та іменника, пишемо разом: *Нацбанк, профспілка, облвиконком* та ін. До цієї моделі належить і іменник *Святвечір*. Крім того, такий варіант майже вдвічі частотніший за варіант із дефісом, що підтверджують матеріали корпусу ГРАК (наведено кілька прикладів із творів класиків української літератури): *Якраз на Святвечір був я у Пирятині у старої матері вашої, батьку мій (Тарас Шевченко); Майже перед самим Святвечором, коли починає сутеніти, коли докінчують на подвір'ю останні приготування, Василь дістає пошту (Улас Самчук); А добра б йому не було, вже і на Святвечір шарпає християнські душі, – сказала мати, подаючи батькові макітерку куті в білому вузлику й половину тих грушевих ложок, що виявилися незаймані (Василь Земляк); Вони додому прийшли-таки на Святвечір, бо прийшли саме на кутю і на святвечорове поготівля (Іван Багряний).*

Золото-валютний

§ 40, п. 2.2.в)

2. З дефісом пишемо:

...

2) складні прикметники, утворені за допомогою сполучного голосного **о** з двох прикметникових основ; вони об'єднують:

...

в) складні прикметники, перша основа яких не має прикметникового суфікса, але за змістом вона однорідна з другою основою *зóлото-валю́тний, крохма́ле-па́токовий, м'ясо-во́вняний, м'ясо-моло́чний, м'ясо-са́льний, м'ясо-яе́чний, о́воче-картопля́ний, о́воче-моло́чний, цу́кро-протеї́новий*.

Коментар: У словниках і мовній практиці слово *золотовалютний* писали разом, однак, на думку Катерини Городенської, «так його писати немає підстав, оскільки позначене ним поняття охоплює двоє окремих понять: золотий запас, тобто золото в зливках і монетах, що належить державі, і валютний запас – фонди держави в конвертованій валюті, що характеризують її платоспроможність» (Городенська 2016). У такому разі йдеться про наявність сурядного зв'язку між прикметниками *золотий* і *валютний*, а отже, потребу писати слово *золото-валютний* через дефіс, як і інші складні прикметники, мотивовані сурядним словосполученням.

Хабар

§ 67.

До м'якої групи належать ... іменники, у яких при відмінюванні наголос переходить із **-ар**, **-ир** на закінчення: ... *хаба́р — хабаря́*... **Примітка.** У складних словах із *хаба́р* сполучним голосним є лише **о**: *хабарода́вець, хабаромі́сткість, хабарооде́ржувач*.

Коментар: Поділ іменників на **-ар/-яр** та **-ир** між твердою, м'якою та мішаною групою становить помітну проблему для пересічного мовця, спричиняючи часте поплутання закінчень таких слів у непрямих відмінках. До одного з найчастотніших випадків зазначеного поплутання традиційно вважають зарахування іменника *хабар* до м'якої групи, яке, щоправда, підтверджують словники кінця XIX – першої половини XX століття: в академічному російсько-українському словнику за редакцією Кримського та Єфремова *дати хабаря* подано як відповідник до російського *дать взятку*, у словнику Уманця і Спілки натрапляємо на фразу *хабаря взяв*. Як зазначає Катерина

Городенська, «зараховували слово *хабар* до іменників II відміни твердої групи безпідставно, тому що в нього так само, як і в іменників цієї відміни м'якої групи чоловічого роду, наголос із суфікса **-ар** у вихідній формі переходить на закінчення в непрямих відмінках ... пор.: *буква́р – букваря, вівча́р – вівчаря, друка́р – друкаря і хабáр – хабаря*» (Городенська 2015, 134). Пропонована новація усуває цю неточність, регламентуючи відмінкові закінчення м'якої групи, засвідчені в широкій мовній практиці: *Я ж говорю, якого ж вам ще чорта: дайте йому хабаря, грошима, тілом своїм, чим хочете, і він випустить (Володимир Винниченко); Біля хорольської ями один з вартових, без церемоній прийнявши хабаря, гукнув у розбагнене глинище, наповнене людьми: – Василенко! (Олесь Гончар); Іншими словами, чи герої Небесної сотні справді віддали свої життя за те, щоб ставка хабаря від пересічного буса здешевшала аж на півтисячі? (Юрій Андрухович)*. Водночас дещо нелогічним у такому разі стає сполучний голосний **о** у словах *хабарода́вець, хабаромі́сткість, хабароодéржувач*, адже іменники м'якої групи як компоненти складних слів поєднані з іншими основами голосним **е**: *вогневі́нчання, кобзарезна́вство, місяцетрус*.

Ілле!

§ 74. Кличний відмінок

У кличному відмінку однини іменники першої відміни мають закінчення **-о, -е, -є, -ю**.

...

2) **-е** набувають іменники м'якої та мішаної груп, **є** – іменники м'якої групи після голосного, м'якого знака та апострофа: *во́ле, відмі́ннице, грі́вне, ду́ше, зе́мле, Ка́тре, кру́че, мага́раджє, ра́джє*; а також *І́лле; дуéньє, Маріє, мріє, Соломіє*.

Коментар: Упродовж останніх двох десятиліть форма кличного відмінка іменника Ілля зазнала двох змін: на початку 90-х років минулого століття вона була *Ілле*, потім стала *Іллеє*, а тепер укладачі УП-2019 повернулися до форми з кінцевим **е**. Як зазначає Катерина Городенська, така трансформація пов'язана з вирівнюванням відмінкових закінчень в іменників I відміни м'якої групи за

типом *земля, пісня* (Городенська 2015, 122). Лінгвістика також додає, що «історична форма кличного відмінка *Ілле* після водноманітнення відмінкових закінчень усіх іменників першої відміни м'якої групи перетворилася на *Ілле*. Ця нова форма кличного відмінка чоловічого імені *Ілля* досі чинна в українській літературній мові» (там само, 123).

Луговський, Трубецький, але Толстой

§ 144, п. 11.

11. Прикметникові закінчення російських прізвищ передаємо так: **-ий** через **-ий**; **-ий** після твердого приголосного – через **-ий**, після м'якого приголосного — через **-ій**; **-ая, -яя** — через **-а, -я**: *Бєлий, Острівський, Країній*; *Бєла, Острівська, Країня*. Закінчення **-ой** передаємо через **-ий**: *Донський, Крутий, Луговський, Полевий, Соловійов-Седій, Босій, Трубецький, але Толстой (Толста)*.

Коментар: Історія адаптування російських прізвищ на **-скої** в українській правописній традиції сягає УП-29, у якому такі прізвища фактично транслітерували: *Донской, Трубецкой* (УП-29, 74; те саме УП-33, 64). У післявоєнних редакціях правопису відбувся перехід до адаптованого передання цього суфікса з **ь**, тобто з частковим наслідуванням українського прізвищевого суфікса **-ський**: *Донської, Трубецькой*. У новій редакції запропоновано повністю адаптувати написання таких прізвищ до української мови й замінити **о** на **и** у флексії: *Донський, Трубецький*. Така зміна загалом логічно відповідає тенденції до повної заміни на **-ськ(ий)** відповідних польських і чеських суфіксів (пор. *Виспянський, Пташинський, Сераковський*).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Антоненко-Давидович Б. Літера, за якою тужать. *Літературна Україна*. 1969. 4 листопада. С. 3.
2. Архангельська А. До проблеми словотвірної фемінізації в українській мові новітньої доби: традиція і сучасність. I. *Мовознавство*. Київ, 2013. № 6, С. 27–40.
3. Архангельська А. До проблеми словотвірної фемінізації в українській мові новітньої доби: традиція і сучасність. II. *Мовознавство*. Київ, 2014. № 1, С. 58–70.
4. Архангельская А. Сексизм в языке: мифы и реальность. Olomouc : VUP, 2011. 326 с.
5. Архангельская Т. Симметрия и ассиметрия грамматической категории рода и семантической категории пола в славянских языках. Olomouc : VUP, 2014. 232 с.
6. Газетир (показчик) географічних назв світу. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Minekoresursiv_Ukrainy/Hazetyr_pokazhchyk_heohrafichnykh_nazv_svitu¹².
7. Генеральний регіонально анотований корпус української мови. URL: <http://uacorpus.org/>.
8. Голоскевич Г. Правописний словник. Харків, 1929. 632 с.
9. Горняткевич А. Хто або що справді загрожує українській мові. *Сучасність*. Київ, 2000. № 4. С. 146–153.
10. Горняткевич А. Український правопис: 1928 vs 1960. *Journal of Ukrainian Studies*. 1980. Vol. 8. P. 15–32.
11. Городенська К. Г. Золотовалютні чи золото-валютні запаси України? *Культура слова*. Київ, 2016. Вип. 84. С. 198–199.
12. Городенська К. Г. Ілле чи Ілле в кличному відмінку? *Культура слова*. Київ, 2015. Вип. 82. С. 122–123.

¹² Інструкції щодо передання географічних назв деяких країн можна знайти за посиланням: http://chtyvo.org.ua/authors/Minekoresursiv_Ukrainy/Instruktsiia_z_peredachi_ukrainskoiu_movoiu_anhliiskykh_heohrafichnykh_nazv_i_terminiv/.

13. Городенська К. Г. Нові запозичення і новотвори на тлі фонетичної та словотвірної підсистем української літературної мови. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови*. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. Вип. 5. С. 3–7.
14. Городенська К. Г. Нові явища та процеси в українському словотворенні: динаміка чи деструкція словотвірних норм? *Українська мова*. Київ, 2013. № 2. С. 3–12.
15. Городенська К. Г. Святвечір – це Святий вечір. *Культура слова*. Київ, 2010. Вип. 73. С. 159.
16. Городенська К. Г. Хабара чи хабаря? *Культура слова*. Київ, 2015. Вип. 82. С. 133–134.
17. Городенська К. Числівники «не знаються» з топ-. *Українська мова*. Київ, 2011. № 4. С. 31.
18. Задорожний В. До нас в науку! Ми навчим... З приводу обговорення нового проекту «Українського правопису», що його підготувала робоча група Української національної комісії з питань правопису. *Буковинський журнал*. Чернівці, 2018. № 4. С. 135–170
19. Єрмоленко С. Я. Про нову редакцію українського правопису (стенограма наукової доповіді на спільному засіданні Президії НАН України та Колегії МОН 24 жовтня 2018 року). *Вісник НАН України*. Київ, 2018. № 12. С. 40–44.
20. Кірносова Н. А. Засади транскрибування китайської лексики українською мовою. *Сходознавство*. Київ, 2009. Вип. 45–46. С. 38–57.
21. Малоруско-німецький словар: У 2 т. / Уложили Євгеній Желеховский та Софрон Недільський. Львів, 1886.
22. Мовна ситуація в Україні та дискусії навколо українського правопису. Київ, 2002. 54 с.
23. Найголовніші правила українського правопису. Київ, 1921. 16 с.

24. Нелюба А. М. «Гендерна лінгвістика» і малопродуктивні словотворчі засоби. *Лінгвістика*. Луганськ, 2011. № 1. С. 135–142.
25. Нелюба А. М. Жінки. Гендер. Словотвір. *Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія*. Харків, 2011. Т. 14. С. 189–204.
26. Німчук В. В. Проблеми українського правопису ХХ – початку ХХІ ст. Кам'янець-Подільський, 2002. 112 с.
27. Німчук В. В. Ю. Шевельов і проблеми нашого правопису. *Українська мова*. Київ, 2009. № 2. С. 95–101.
28. Огієнко І. Нариси з історії української мови: система українського правопису. Популярно-науковий курс з історичним освітленням. Вид. 2. Вінніпег : Товариство «Волинь», 1990. 230 с.
29. Орфоепічний словник / укл. М. І. Погрібний. Київ : Наукова думка, 1983. 629 с.
30. Орфоепічний словник української мови: в 2 т./ уклад. М. М. Пещак, В. М. Русанівський та інш. Київ : Довіра, 2001.
31. Пономарів О. Український правопис: ілюзії і дійсність. *Слово Просвіти*. Київ, 2018. Ч. 35 (983). С. 3.
32. Правописні правила, прийняті Науковим товариством імені Шевченка у Львові. Львів, 1922. 30 с.
33. Приймак Д. М. Проект Українського правопису 2018 р. як актуалізація традиційних правописних норм: нагальність змін та проблематика. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія*. Київ, 2018. Т. 20, № 2. С. 110–118.
34. Пропозиції та зауваження до нової редакції проекту Українського правопису від правописного семінару імені Олекси Горбача. URL: <https://humaniora.ucu.edu.ua/news/propozytsiyi-ta-zauvazhennya-novoyi-redaktsiyi-proyektu-ukrayinskogo-pravopysu-vid-pravopysnogo-seminaru-im-oleksy-gorbacha/>.

35. Пуряєва Н. В. Словник церковно-обрядової термінології. Львів : Свічадо, 2001. 160 с.
36. Словарь украинского языка, собранный редакцией журнала «Киевская старина» / Редактировал, с добавлением собственных материалов, Б. Д. Гринченко. Киев, 1907–1909. Т. 1–4.
37. Словотворчість незалежної України. 2012–2016. Словник / Укладачі А. Нелюба, Є. Редько; загальна редакція А. Нелюби. Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2017. 460 с.
38. Стасюк Б. Правопис втомлених людей. URL: <https://zbruc.eu/node/83385>.
39. Струтинський Б. Уваги до Харківського правопису. *Сучасність*. Мюнхен, 1978. Ч. 11 (215). С. 96–109.
40. Український правопис. Київ, 2019. 282 с. URL: [http://www.inmo.org.ua/assets/files/2019/Ukr.%20pravopys%20\(2019\).pdf](http://www.inmo.org.ua/assets/files/2019/Ukr.%20pravopys%20(2019).pdf).
41. Український правопис. Харків : ДВУ, 1929. 104 с.
42. Український правопис. Харків : Радянська школа, 1933. 96 с.
43. Український правопис. Київ : Українське державне видавництво, 1946. 182 с.
44. Український правопис. Київ : Наукова думка, 2012. 288 с.
45. Український правопис (проект). Київ, 2003. 168 с.
46. Український правопис (проект). Київ, 2018. 216 с.
47. Український правопис (проект). Київ, 1999. URL: <https://r2u.org.ua/pravopys/pravXXI/zmist.htm#proekt>.
48. Фаріон І. Правопис – корсет мови? Український правопис як культурно-політичний вибір. Львів : Свічадо, 2009. 120 с.
49. Фіголь Н. М. Сучасні правописні дискусії. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. Київ, 2011. Вип. 22. С. 91–95.
50. Шевельов Ю. Про критерії в питаннях українського офіційного правопису. Юрій Шевельов. Вибрані праці у двох книгах. Т. 1. Мовознавство. Київ, 2009. С. 498–510.

51. Шевельов Ю. Так нас навчали правильних проізношеній. Юрій Шевельов. Вибрані праці у двох книгах. Т. 1. Мовознавство. Київ, 2009. С. 280–333.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ СКОРОЧЕНЬ

ГПУ – Газета по-українськи.

ДТ – Дзеркало тижня.

ЛУ – Літературна Україна.

ПіК – Політика і Культура.

УМ – Україна молода.

УТ – Український тиждень.

ШП – Шлях перемоги.

ЗМІСТ

Переднє слово	3
Коментар до нової редакції Українського правопису	6
I. Загальні зауваги	6
II. Початкова и	9
III. Фемінітиви	12
IV. Правопис чужомовних префіксів	17
V. Написання <i>нів</i> із різними словами	23
VI. Деякі зауваги щодо форм родового відмінка однини II відміни	24
VII. Деякі зауваги щодо форм родового відмінка однини III відміни	26
VIII. Деякі зауваги щодо форм кличного відмінка	28
IX. Особливості передання чужомовних назв	29
X. Особливості відмінювання чужомовних власних назв	37
XI. Різні правописні дециці	40
Чергування г/з	40
Священник	41
Ігорьович	42
Боротьбіст, побутовізм, речовізм	43
Двоактний, двоярусний та інші	44
Хімієтерапія	45
Святвечір	46
Золото-валютний	46
Хабар	47
Ілле!	48
Луговський, Трубецький, але Толстой	49
Список використаної літератури	50